

KONYA

AYLIK KÜLTÜR DERGİSİ

Atatürk'ün Ölümünün Üçüncü Yıldönümü Münasebetile .	Hulki Karagülle
Şair Refi-i Kâlâyi'nin Divanı	Tahir Olgun
Fransa'nın Mağlûbiyetinde Nüfusun Rolü	M. Niyazi Erenbilge
Nebat ve Su	Prof. Dr. Alfred Helibronn
Yalancıya Öğüt, Yılda Oniki Ay, Göz Yaşlarım	Ali Rıza Özkut
Âdem Oğullarına	Raşit Usman
Konya'nın Geolojisi	N. F. B.
Orta Anadolu Sultan ve Emirdağ, Konya Platformu ve Sönmüş Yanar dağları	M. Niyazi Erenbilge
I. Türk - Asya Resim Mektebi	Şahabettin
Selçuk Devrine ait ve şimdi yaşayan Bir Halk Hikâyesi .	Hulki Karagülle
Anadolu'da Coğrafi Keşfiyat	Naci Fikret Baştak
Türkiye Maarif Tarihi	C. Ali İmer
Cemiyette Sporun Önem ve Değeri	Safer Erkan

TAHRİR HEY'ETİ

Hulki Karagülle — Muhlis Koner — M. Ferit Uğur —
Ali Rıza Özkut — M. Mes'ud Koman — Sacit Ülkü —
Naci Fikret Baştak — Midhat Şakir Altan — Şahabettin
Uzluk — Raşit Usman.

KONYA

AYLIK KÜLTÜR DERGİSİ

YIL: V.

1. Kânun 1941

SAYI: 38

Atatürkün Ölümünün Üçüncü Yıl Dönümü Münasebetile

Hulki Karagülle

Aziz arkadaşlarım .

Bundan üç sene önce bu dakikalar yalnız Türk milletinin değil bütün medenî âlemin mütezayit heyecan ve ızdırap ile titrediği anlardı.

Beşerin en büyük çocuğu, asrın en mütekâmil adamı hayat ve me-mat arasında kıvranıyordu. Beşer onda büyük selâmetin müjdesini bulmuş gibi ondan büyük şeyler bekliyordu.

Hayıfki bu tereddütlü anların heyecanı kap kara bir habere, inanılmaz bir felâkete doğru inkişaf etti.

Korkduğumuz oldu. Atatürkü, Büyük Adamı, millî kahramanlığın ve Türk dehasının ebedî timsalini gaip etmiştik. Bu Ulu kahramanın hatırasına hürmetle yüksek hey'etinizi beş dakika saygı sükûtuna davet ederim.

Beş dakika sükâttan sonra:

Bu gün hep beraber yasını tuttuğumuz (ATATÜRK) bir şahsiyyette temessül eden altı şahsın son ve kâmil ifadesi ve Türk deha ve kahramanlığının ebedî sembolüdür.

1881 de Selanikte Ali Rıza ve Zübeydenin bir oğlu dünyaya gelmişti.

Ona: Türk kanından gelme ve İslâm dehasının kaynağı beşeri selâmetin mübeşşiri olarak bir milyar insan çocuğunun tahtesşuurunda samedanileşen birisinin, büyük bir inkılâbın ismini verdiler. [MUSTAFA] Mustafa beş altı yaşındadır. Üstün bir çocuk halinde melekâti inkişafta... Bir

gün hocalarından birisi Mustafaya bir deynek vurmuştur. Küçük Mustafa bu cezayı adilâne bulmadı. Hayatının ilk demarşını, yaptı. Mektebi terketti. (Bu hadise Mustafa'nın hayatının ilk karakteristik noktasıdır)

Mustafa Askeri Rüşdiye de:

Sınıfında diğer arkadaşlarından üstün, hocası Mustafa efendi onun yalnız kuru bir Mustafa değil, olgunluğa namzed olduğunu görerek müstakbel Kemal'in işareti halinde ismini çiftleştirdi. (Mustafa Kemal) dedi.

Mustafa Kemal Harbiye de:

Yarım asırdan fazla bir zamandır uyanan yeni mefkûreye katılmış, zulme karşı millî hürriyetin şahlanmasında genç harbiyeli iddialıdır, istikbali pahasına olsada bunun inanan yolcusu.

Zamanın cezasını görüyor, onu saraya bile alıyorlar, tehditler veya itmağlarla susturmak istiyorlar, bundan sonra genç idealisti hareketinde daha hesaplı görüyoruz.

Mustafa Kemal Efendi:

1319 da Erkânî harp yüzbaşı Mustafa Kemal Efendi:

Mustafa Kemal, Mustafa Kemal Efendi, Mustafa Kemal Bey, Mustafa Kemal Paşa.

Nerede vatan bünyesinde bir yara ve nerede bir çıban, muhtelif ünvanlarla o orada iş başında.

1908 Hürriyet ihtilâlinde, 1909 Hareket ordusunda, 1910 - 1911 Trablus garp muharebe ve mücahedelerinde, 1913 Balkan ileri hareketinde, 1915 Anafartalarda hep iş başında ve kahramanlık peşinde.

Benim fikrimce onun karakterinin en enteresan tarafı, idaresinden hoşlanmadıklarına en sert hareketten çekinmemesine ve onların düşmanlıklarına uğramasına rağmen küsmediği bir şey (Vatan). Her hangi bir beyinsizin hatası, cehli yüzünden vatanın uğradığı her hangi bir musibete koşar onu uğradığı badireden şerefle kurtarmak için hayatını ortaya atardı.

Anafartalar kahramanı Miralay Mustafa Kemal bey, bir gece Hariciye nazırı Ahmet Nesimi beyi normal ve namuskâr bir devlet ricali sıfatı ile ziyaret ederek sezdiği tehlikenin büyüklüğünü anlatır ve müşterek bir çare teklif eder. Osmanlı ricalinin son ve kokmuş korkak karakterile malûl olan bu adam şahsi her tehlikeye rağmen yalnız hakikati söyleyen Mustafa Kemal beye böyle işlerle meşgul olmamasını ve bu sözünün dahi mahrem kalmasını tavsiye eder. Mustafa Kemal bey (korkma menafii vatan namına her şey kendisi ile konuşulabilen bir adam karşısında olduğunu hatırlatmak isterim) diye haykırır.

Serasker delikanlı yaklaşan felâketi idrakten çok uzak o kaşındaki bir kaç beyaz telin ona bir cihangirlik mübeşşiri olduğu cengizin avcunda kan dolu olarak doğduğu Napolyonun saçının bir yerinde be-

yaz tüyler olduğu Alman karargâh umumisinin casusları tarafından telkin edile sermest idi. Serasker biperva cüretine rağmen Mustafa Kemal bey ve Mustafa Kemal paşanın şahsında büyük bir tehlike görüyordu.

Mustafa Kemal paşa. Bundan sonra Kafkas srg cenahının çürümüş bir yerinde nihayet Suriyede ordularının başında bulundu. O bir taraftan Suriyeden çekilirken kıt'asına verdiği emir Lazkiye - Caber hattının şimali türktür.

Arkadaşlar Hatay zaferi bizi Lazkiyeye götürdü. Caberde Süleyman Şah'ın mezarı var. O misaki millinin cenupta iki kıt'asına işaret etti. Fransız ve Türk Ankara ittilafnamesi Ordu Kumandanı Mustafa Kemal'in emri yevmiyesini besledi. Türk Hatayı ve Türk Caber kal'asını göz önüne koydu. Caberde bu gün dahi bir ihtiram kıt'amız var. Bu bizim bir senbolümüzdür.

1919 cebren ve hile ile aziz vatanın bütün tersanelerine girilmiş, bütün orduları dağılmış ve memleketin her köşesi bilfiil işgal edilmiş ve bütün bu şeraitten daha elim ve daha vahim olmak üzere memleketin dahilinde iktidara sahip olanlar, gaflette ve dalalette ve hatta hiyanette dört seneyi geçen ağır bir harbin yarattığı mesailer de hesaba katılırsa memleketin umumî manzarası emsali görülmemiş bir felâket arz ediyordu.

19 Mayıs 919 işte asıl Mustafa Kemal paşa bundan sonra calibi dikkattir. Onun asıl dehası bundan sonradır. İnsafsız bir saray onun vatanî heyecanını, yalnız binbir cephede bihakkin kazandığı üniformasını üstünden atmak suretile değil, onun idamına karar vermekle de cevaplandırdı. Fakat onun vatan aşkı ve milliyet imanı tahtesşuur ve fevkaşşuurunda emsalsiz bir vasat bulmuştu. Millî hürriyet, millî şuur, millî iz'an onu tercih etti. Bu safhanın ana hatlarını onun bu yoldaki gaye yoldaşı Büyük Millî Şefimiz İnönü'nün beyannamesinden dinleyeceğiz.

Atatürk sahifeleri bitmiyen bir kitaptır.

O manevi hüviyetile asırların hassasiyetle üstünde duracağı mefkûreci bir idealisttir. O emsalsiz galibiyetlerin mümessilleri olduğunu iddia eden ve dört yüz milyonu yere seren bir milya nüfuslu bir husudî dünya içinde iddiası, savaş ruhu sinmeyen dünyanın tek kumandanı ve tek kahramanıdır. Fakat arkadaşlarım. Onun en büyük dehası, dünyanın siyasî dalâletleri içinde hukukî esasiye tarihinin incilerini seçmesinde, tarihin sağlam hükümlerini millî deha ile birleştirerek tarihte emsali olmıyan bir rejimin korucusu olmasında tezahür eder.

Bir milletin maddî ve manevî varlığıyla tek kuvvet halinde kanlı ve ateşli bir tarih ortasında huzurla yaşıyorsa bu selâmetimizi onun aziz ruhunda, ve kahraman İnönü'nün eşsiz tedbirlerle titreyen ve daha uzun seneler muammer olmasını Tanrıdan dilediğimiz aziz varlığında selâmlarım.

Şair Refî-i-Kâlâyînin Divânı :

Tahir Olgun

Refî'in bir divanı vardır. Oğlu ve sicilli osmanî müellifinin kavline şair! Ahmet Münib efendi tarafından 1284 = 1867 senesinde taş basması olarak tabettirilmiştir. Sonunda Münib efendinin "İnazim merhum Kâlâyî efendinin ferzendi ercümendleri Ahmed Münib efendinin tarihi belâğet tırazileridir," başlıklı şöyle bir manzumesi vardır ki kendisinin şairliğini! gösterir :

Serfirazi asrî şairi irfanı kim	Yani Kâlâyî'i dana menbaı bahri kemal
Pişiva olsa seza ehli kemal içre o kim	Anın her beyti meanisinde vardır sad hayal
İşte bu tab olunan asar isbata mukır (1)	Eyledim nazmını zahir yoktur inkâra mecal
Murgi Tair çün yemi manaya bi pervaz iner	Kilki şehbazı komaz kim nice açar perrûbal
İlmî irfan ile bir şemsi maarif idi ol	Bahri gufranına idhal ide hayyü zülcelal

Sana mevrusi pederder söyle tarihin Münib
Oldu Kâlâyî'nin eş'ari ki bir bahrimaal

Divanın tab'ına bir kaç kişi daha yazmış, Fakat hepside manasızlıkta, yahut ahenksizlikte adeta ittifak etmiş. Kâlâyî divanında her türlü nazım şekli varsa da şiir denilebilecek söz yoktur. Nadiren bulunsa bile madum kabilindendir. Baş taraflarında (münacat), (Nât) ve (Mersiyye) gibi manzumeler geçilince Kaptan Hüseyin paşa, Kazasker meşhur Veli efendi zade, kazasker Şemsüddin efendi, Vidin valisi Ali paşa, İrfan zade Arif efendi için yazılmış kasideler görülür. Vidin valisine yazdığı niyaznamede:

Ey keremkârım duân olsa nola vâcib bana
Ben kulup kadı bulundu devr-i-adlında ana
Bir vezir-i-zülhimemsin senden ancak iltica
Bir münasib benden emrinle edip Nâib ana
Mansıb-ı-naçızım için her ne eylersen atâ
Kıl kerem ol devr-i-menhus gibi olmasın heba

dimesinden anlaşıldığına göre Vidine kadı olduğu halde gitmemiş, "Münasip bendelerinden birini kadı vekili tayin ette bana ne göndereceksen gönder," diye Valiye manzum bir arzuhal yollamış.

Veli efendi zade Mehmet Emin efendi için iki kasidesi var. Biri: Lâ-tife tarzında bir (Ramazaniye). Orada bir iftar tasviri yapmak istiyor ki bazı beyitlerini naklediyorum:

Birinin bir gece iftarına da'vetli idik
Hân-i-ihsân-ı- firâvânına boğdu gayet

(1) Yahut : maker

Lik dikkatle nazar kıldım anı gördüm kim
Keşfi-i- Nûha bedel anda olan cem'iiyet
Kimi cins-i-har idi, kîmisi cins-i-âhar
Bizde belbel bakar idik ola def-i-vahset (2)

Dedikten ve bir tiryaki ile Hacı Şaban (3) adını verdiği Arabi anlat-tıktan sonra bir vâizi.

Biri de vâiz-i-müksir yorulup söylemeden
Darılır sofra başında eğer etsen sohbet
Nola âyılrsa görünce o imam bâyıldı
Nakt-i-aklını tatar böreği etmiş garet
Paçaya tırnak ilâştirse elinden aslâ
Alamaz yâka, paça olsa da ehl-i-hidmet
Enginâra diyerek yer o cehennem topuzu
Bulsa Cennet sıvası kimseye vermez nevbet

Beyitlerle tarif ediyor. Daha sonra Sürûri ile Ayniye çatıyor :

Biri bir Türk-i-zebellâyî ki (4) benzer Üc (5) a
Nola olsaydı minare gibi kadd-ü-kamet
Dedim ey emmi: ne yerdensin, adın ne, necisin?
Seni hem kangî aziz etti bu şehre himmet?
Dedi: Hüzni (6) lakabı ile Adana şairiyim
Beni tevfiğ-i-Huda etti bu şehre kısmet
Anı bildim ki Sürûri oburudur, obürü
Anın aynıdır o kim eyler anınla sohbet
Güyya ağzı mühürlü o bir ayran fıçısı
Serdi-i-tab'ına pekmezle gelir germiyyet

Lâ-tife namı altındaki bu sövüntülerden sonra :

Hâsılı verdik o şeb mercimeği nennûra
Geldi anbarla dimag-i-dile bir germiyyet

Diyerek yukarıdanberi sövüp durduğu kimselerden mercimeği furu-na verdiğini, onlarla can sohbeti ettiğini söylüyor.

Veli efendi zade vasfındaki ikinci kaside bir (Bahariyye) dir. Kendi-sinin:

Ben şükûfiyim ki gönlüm bir gül-i-ahmerdedir
Andelibin dersi zirâ Camî'i-Ezherdedir

Dediği Sürûri'ninde hicivlerinde işaret ettiği üzere Kâlâyî; çiçek hu-susile lâle meraklısı olduğundan bu kasidenin beyitlerini çiçek isimle-

(2) Kâlâyî, Meclistikilerin Kimini eşek, kimini başka cins bir mahlûk yaptıktan sonra tenasûbe riayet olsun diye kendi hakkında da (Bakar) tabiri ile bir (tevriye) yapıyor ki Arabcada sığır demektir.

(3) Şaban kelimesi, Divan şairlerince aşık manasında kullanılmıştır.

(4) Zebellâyî: çirkin, kocaman, izbandit = lehce'i osmani

(5) Ücbin unuk; Nuh Peygamber zamanında ve 3333 arşın boyunda bir adammış, güya Tufan suları, bunun dizlerine kadar çıkabilmiş!

(6) Sürûri, memleketinde iken (hüzni) mahlası ile şiir yazıyordu. Kazi asker Tevfik efendi delâletile İstanbula geldi ve onun tavsiyesile (Sürûri) mahlesini kullanmaya başladı.

rile süslemek istemiştir. Fakat dikkat edilecek olursa Bakînin bahariy-yesindeki mazmunların çoğu bu beyitler arasında göze görünür.

Rumeli kaziaskeri Şemsüddin için yazdığı kaside, lale isimlerini ha-vidir. Damad İbrahim paşa devrindeki lâlâ merakı 19 uncu asır iptida-larında da hüküm sürüyor, meraklılar türlü türlü lâlâ yetiştirüp her birine ayrı ayrı isimler veriyormuş, Kâlâyî'de bu meraklılar ve müte-hassıslar cümlesinden.

Gerçi fenn-i-lâlede vardı kemâlin evveli
Fikr-i-dâyin bâna terk ettirdi fenn-i-ezheri

Diyerek ihtisası ile iftihar ediyor. Kazasker Şemseddin efendi de lâlâ meraklılarından. Hatta bir köşk yaptırıp (Kasrı lâlâ) adını vermiş. Binaenaleyh Kâlâyî, ona verdiği kasideyi, birde kaziasker oluşuna yaz-dığı tarihî lâlâ isimleriyle tezyin eylemiş, bugün soğanları bulunamaya-cak olan o çiçeklerin isimlerini olsun göstermek emelile kasidenin bir kaç beytini naklettim ve lâlâ isimlerini mutarıza içine yazdım.

Subh-dem dönse nola (Mıhr-i-cemal)e lâlâ
Oldu mazher aded-i-İsm-i-Celâle lâlâ (7)
(Âteş-i-ask) ile (Dûd-i-dil)i olmuş zâhir
(Âh-i-üftâde) veş etmezse de nâlâ lâlâ
(Dağberdil) yanar ol (Şem'i-tecellî) dir kim
Fitil aldı düşüp aşk ile bu hâlâ lâlâ
(Le-i-cânan)a bakıp olsa (dehen beste)
(Reşk-i-ruhsar)ı ile dönmede lâlâ lâlâ
(Dâd-i-Hak) olsa nola (Şevk-i-dil) im'âna Refî
(Mucib-i-feyz) olur erbab-ı-kemâle lâlâ

Bahseitiğim kaziaskerlik tarihinde de lâlenin şu isimlerini zikret-miştir.

Vâlâ, Merkez, Mıhr-i-subh, Bûrhân-ı-kudret, Necm-i-seâdet, Ünvan-ı-Şeref, Faik, Pertev-i-ikbâl, Kenz-i-nûr, Cevher-i-yekta, Âlembeha, Lâl-i-rengin, Subh-dem, Beşir-i-ikbâl, Nakd-i-hayâl, Dilşitâb, Subh-ü-neşat, Bâ-lânişin, Bâis-i-şevk, Neş'e-i-feyz, Şevkyâb, Gülşen, Sadriyye, Şayan-ı-rağbet, Mevc-i-safa, Cevher-i-irfan, Şâh-ı-zemin, Dilcu, Müstesna, Subh-i-nev' Peyk-i-zıya.

İsimler pek şairane! Acaba müsemmaları nasıldı?

İrfan zade Arif efendi hakkındaki kaside, bir (Sünbûliye), yani (Sün-bül) redifli ve Bakîye Nazire.

Burc-i-Akreb var ise Sünbûleye akrebdir
Yaraşır zülf-i-semen bûyuna gayet sünbül

Beyti gibi cinaslı ve tevriyeli, göya müsenna, sözlerden ibaret, lâ-kin ne Bakînin kasidesile mukayese edilebilir, ne de nazireleriyle!

Divanın (Tarihler kısmı) na karışmış iki kasidesi daha var ki biri 1227 tarihinde ikinci defa Şeyhülislâm olan Durri zade Abdullah efendi

(7) İsmi Celâl, yani Allah lâfzı ile lâlâ kelimesi (Ebcad hesabı)nca 66 dır.

diğeri yine Rumel Kazaskeri Şemseddin efendi için yazılmış. Aynı vezin ve kafiye olan bu kasidelerin birincisi:

Ey sipihr-i-evc-i-şer'in âftâb-ı-enveri
Merkez-i-vâlây-i-fetvânın münevver ahteri

İkincisi:

Ey sipihr-i-sadr-ı-şer'in ayn-ı-şems-i-hâveri
Evc-i-sa'd-i-câh-ı-ikbâlin münevver ahteri

Beyitlerle başlıyor. İlk beyitleri birbirine bu kadar benziyen o ka-sidelerin sair ebyatı da yekdiğerine o kadar müşabih. Hele:

Lâlâ arzetsen kumâş-ı-işvedir bu al deyu
Bâna derler: üstüne sen sâde biç, ya anteri
Gerçi fen-ni-lâlâde vardı kemâlin evveli
Fikr-i-dâyin bâna nes-y ettirdi fen-ni-ezheri

Beyitleri, her ikiside görülmekte, maal itibarile de berke mansıp istidası Kâlâyî divanının hususiyatından olmak üzere birki mansıp istidası Kâlâyî divanının hususiyatından olmak üzere bir de "ehlikeyf hakkında letaif gün inşad oluna tercibend, vardır. Beş bendden müte-şekkil ve şairin kendi halini musavvir olan o manzumenin bir bendini örnek olarak arz ediyorum:

Nola bel bel bakar ise işine varmaz eli
O muhakkak ki yedi günde bir eyler ameli
Olmuş âzâsı dokuz boğum anın geçme beli
Reng-i-ruhsâr-ı-nebâtisi ya şem'i-aseli
Bezm-i-rindan da o hiç sohbe vermez keseli
Her şeker ile yalan, gerçek o bir bal yemeli
Ki bu sûrette merâkî görünür gerçi veli
Oldu âlemde o biçare ne mecnun, ne deli
Kahve, Ma'cun, tütün enfiyye vü kâfir afyun
İşte beş şeydir eden bizi azizim, mecnun!

Yine o divanın mahsusatından olmak üzere biri de "istilahatı kıbtıyan ile inşad eylediğimiz letaif gün terci bend, serlevhası altında yazılmış ge-vezelikdir. Sürûriyi ayıblamak için:

Böyle ayvansaray ağzı seni pek lâl eyler

Didiği halde kendi o ağızla beş bendlik bir terci söylemiştir ki nü-mune olarak onunda bir bendini naklediyorum:

Cizyedâra çergeden idüp ferâğat bir direk
Fında tohum lonca meydânında her rûz-ü-seb ek (8)
Gitmesin dersin eğer zimba, çekiç, maşa, kürek
Tâli'i-maymununa aldanma sen âlemde pek
Kim timür kazık da kaksan sâbite olmaz felek
Oynadır sonra seni olsanda mâr-ı-engerek
Kaç şırarından ki zîra âteşindir ol köpek

(8) (Şeb) ile (en) kelimelerinin bitişmesinden bir (Şebek) çıkarıyor!

Dâmen-i-canın yakarsa yetmez ol su serpecek
Habbeza ayvansaray ikliminin gürbüz eri
Sâna hemdeng olamaz her çergenin âhengeri

(Sicillî Osmani) müellifinin "çingâne istilâhatınca bir kasidesi...", Di-
diği işte bu manzume! dir ki nazımı bu eserinden dolayı Sürûrinin:

Pek çalıp çağırmasın çingâne Kâlâyî Refi
Mısramı havi bir kıt'asına hedef olmuştur.

*
* *

Kâlâyî divanının 68 sayfasını dolduran tarihlerin birincisi olmak ü-
zere şair (Hoca Neş'et) merhumun Hicri 1216 da doğan oğlu (Mehmet
Neş'e) nin tevellüdünü tevrih eden bir manzume var. Kâlâyî bu manzu-
mede hoca Neş'ete fevkalâde hürmet gösteriyor, ondan himmetler isti-
yor. Bu manevî istimdatları, kendisinin sofiye tarikine müntesib bulun-
duğunu anlatıyor. Hele (Ümmi Sinan tekyesi) şeyhi Zekâyî efendinin:

Hümâ-yi-himmetin bâd-i-hevâya râğbetim yoktur
Kanâat küşesinde rûzgâra minnetim yoktur
Gazeline yaptığı tahmisin üstüne
"Gazel-i-efendîna eşşeyh mustaf zekâyî
Tahmis limuharrihil fakir kâlâyî,

İbaresini yazması. onun dervişi ve (Şabaniyye) tarikati müntesibi
bulunduğunu bildiriyor. Oğlu Ahmed Münib efendinin de kadiri dervişi
olduğu mezar taşında yazılıdır.

*
* *

Divanın (gazeliyat) faslında 56 gazel varki çoğunda (Refi) bir kaçında
(Kâlâyî) mahlesi kullanılmış. Gazellerde hıs ve hayal gibi meziyyetler
görülmemekle beraber ahenk ve selaset de mevcut değil.

Hemen bir ol kadar vardır ki mevzun ve mukaffadır

Denilecek olsa bile vezin ve kafiye'nin düzgün olmadığı yerlerde
bulunuyor. Merhum olanca zamanını tasannu'a sarfetmiş ve o yolda
kırık, dökük söylenişleri şiir sanmış. Meselâ (Mısır çarşısı)nda satılan
ecza isimlerini havi şöyle bir gazeli var:

Görünce (fülfül) i hâliyle zülfün şuh-ı-attârın
Dil (eftimun) a verdi (habbetüs sevdâ) ile vârin
Sana bû (râziyâne) sohbetim (esrâr) a âiddir
Aceb kalırmı ol zevki (miyanbalı) nda ağyârın
Nola şîrin ise vaslın, firâkın (mürri sâfi) dir
Ki her dem âh-ü-efgan ettirir can-ü-(tene kâr) ın
Lebin (halva-yi-kudret) tir deyu zâhid (seker) çığner
Çekince (çeşmezen) veş (sürme) ler seyreyle etvârın
Dila (sîmâb) veş aksa gönül ol şuh-ı-(mahmûde)
Değişmem (sünbül-i- hindû) ya zülf-i- (müsk)-i- tâtârın
Akıtma (çây) veş eşkim dila bû vâd-i- (kemmûn) a
(Sakız) dır özleme lâ'lin ne denlû görsen ikrarın

O şuhun dâmenin (tutkal) getir, âzarına bakma
(Sipend) âsa çıkarma nâr-ı-aşk icre dilâ zârın
Bir de (Berayı saatname) ünvanlı ve gazel şekilli bir manzumesi
varki onda da saate mahsus tabirleri zikretmektedir. İşte bir kaç beyti
musannî'i!

Akl-ı-tâmin çaldı uşşakın o sâatci beçe
Zarf-ı-tenden zahm-i-zülf-i-akrebi işler içe
Çokmu rakkas-ı-felek ol âftâba meyl ile
Tas-ı-çarkı çaldırıp oynarsa her gün, her gece
Basma bir sâat demiştin pir yol olmazmı dedi
Beklerim semt-i-vefadan belki ol bir yol geçe
Bir usûl-i-çâr yek çaldırsa oynardım ref'i
İrtifâ-ı-evc-i-hüsnü öyle gayette yüce

Gariptir ki tezkere sahibi Fatın efendi, bu manzumenin kafiyelerine
itiraz ediyor da manası için bir şey demiyor. Kimbilir, belki de bu ka-
dar (Cemiyeti elfaz) ı beğenmiştir.

* * *

Kâlâyinin gazellerinden seçebildiğim bir kaç beyit:
Gam değil başımdan aşsa mevc-i- derya-yı zünûb
Kendi nefsimden refia, Rabbim erhamdır bana

?

Dav'ı-i-hestiyle bir ferdi komazsın cennete
Varsa zâhit; verdiler temlikine ruhsat san

?

Saklasın isterse kendin zûlmete âb-ı-hayat
Ben yed-i-cânânenen nûş-i-serab ettim bu şeb

?

Edip tasvir hüsn-i-yâri ey Behzad; hata etme
Ki ol tâtî zebânın şekl-i-güftârındadır hikmet

?

Tâat-i-bisyâra bakmazlar hulûsun vâr ise
Senden ancak bir rizâ-yi- pak-i- yezdandır garaz

?

Gafletle koduk bâdeyi ibrik-i- vuzûya
Gördük yine ol fasıkı zey-yi- sulahada

?

Bezm-i-gülşende benefşe yine mestâne bugün
Arak-i- jâle içip bir yana eğmiş külâhı

Hezeliyatından nakledilecek bir şey bulamadım. Allah taksiratını af
ve ruhunu şadetsin.

Fransanın Mağlûbiyetinde Nüfusun Rolü

M. Niyazi Erenbilge

Cümlemizce malûm bir hakikattir ki, bu dünyada mağlûp olmayan hiç bir millet yoktur. Hattâ her bakımdan üstün bir millet olan biz Türkler bile. Fakat yine hiç bir millet yoktur, ki Fransa'nın bu defaki mağlûbiyeti gibi feci bir mağlûbiyete uğramış olsun. Bu öyle bir mağlûbiyettir, ki gerek hızı, gerek dehşet ve azameti itibarile tarihte bir misline daha rastlanmamış dense caizdir. Hayır bu, bir mağlûbiyet değildir, bilakis tûyleri ürpertici bir çöküntüdür. Korkunç bir haile, müthiş bir faciadır. Parlak medeniyeti, olgun kültürü, zenginliği, geniş müstemlekeleri, kuvvetli ordu ve donanması ve çelik kaleleriyle Avrupanın en muazzam devletlerinden olan Fransanın kırk beş gün süren kısa bir zaman zarfında yer sarsıntısına maruz kalmış kasaba ve şehirler gibi birdenbire çöküp darmadağın olması kimin hatır ve hayaline gelirdi. Fakat hatır ve hayale gelmeyen bu haile hakikat oldu, koca bir millet çöküverdi, Medeniyet âlemi için nesilden nesle bir ibret dersi teşkil edecek olan bu eşsiz mağlûbiyetin daha doğrusu bu tarihî melodramın sebep ve menşelerini, bir çok cepelerden, meselâ askerî, siyasî, içtimâî, iktisadî, Psikoloji... İlâh gibi, araştırıp izah etmek bugün galip, mağlûp, bitaraf memleketlerin ilim adamları için en mühim bir vazife sırasına girmiştir.

Şimdiye kadar memleketimizde bu mağlûbiyetin yalnız askerî ve siyasî noktadan sebepleri araştırılarak izah olunmuş, başka cihetlere temas edilmemiş olduğundan ben bu makalemde daha ziyade Fransanın nüfusunu, yani harp kudretinin temelini ele alacak ve bu nüfusun son yüz kırk yıl içinde geçirdiği derin istihalelerle bu günkü mağlûbiyet arasındaki sıkı alâka ve münasebetleri inceleyerek vakıayı bilhassa içtimâî ve Psikoloji bakımından tahlil edeceğim.

Bu günkü Fransanın nüfusunu başlıca iki tipik hadise fark ve temyiz eder.

1) Doğumun gerilemesi ve dolayısıyla nüfusun azalması;

2) Kırların boşalması ve köylülerin toprağa olan bağlılıklarının kopması

1. Doğumun gerilemesi ve dolayısıyla nüfusun azalması:

Fransanın nüfusu on sekizinci asırdan itibaren azalmağa başlamıştır. [*] Bu azalma on dokuzuncu asır müddetince devam etmiş ve yirminci asrın dönüm noktasında korkunç bir şekil almıştır. Bunun üzerine telâşa düşen bazı Fransız âlim ve mütefekkirleri vatan-daşlarının dikkat nazarını celbetmeğe başlamışlardır. Ezcümle 1911 de Kâşif İ. Bertillon şunları yazmıştı:

"1700 Yılında Fransanın, nüfusunun kemmiyeti itibarile Avrupanın siyaseten ehemmiyeti haiz devletleri arasındaki iştirâk hissesi yüzde 40 nisbetinde iken 1810 da bu nisbet yüzde 27 ye, 1880 de yüzde 13, 1908 de yüzde 7 ye inmiştir."

Büyük inkılâbın vatani ve Napoleon seferlerinin azimet noktası olan Fransa on sekizinci asırda Avrupanın Rusyadan sonra en kalabalık nüfuslu bir memleketi iken son yüz kırk sene içinde Biyolojik sıra itibarile beşinci olmuştur. [**] 1800 yılında Fransanın nüfusu 28-25 milyon, Almanyadaki 24-83 milyon, İtalyaninki 18-13 milyon, İngiltere ve Galler memleketindeki 8.890 milyon, İskoçyanın 1.161 milyon idi. 1937 de bu memleketlerin nüfusu sırasıyla 41. 97, 68. 7, 43. 3, 41. 12, 4.98 milyon olmuştur. Doğum miktarına gelince bu Fransa milleti için daha çok gayri müsait bir vaziyette idi. Yüz kırk yıl içinde Almanyadaki doğumlar Fransadaki tevel-lüdatın iki misli, İtalyada 2/3 misli artmıştır. Hattâ nüfusu Fransanınkinden 7 milyon daha az olan Polonyada doğumlar Fransadakinden yüzde 41 nisbetinde fazladır. Romanyadaki doğum miktarı Fransanınkinden müsavidir. Avrupa dışındaki memleketlerden misâl olarak Meksikayı gösterebiliriz. Bu Memleketin nüfusu Fransa nüfusunun yarısı kadar olmadığı halde buradaki doğumlar 150 bin fazladır.

Türkiyede doğum nisbeti yüzde 30, Fransada yüzde 14 dir. Yılda 1939 : 1940 Fransada yılda 579 bin (41 milyona) Türkiyede (17 milyona nazaran) ise 515 bin. Şu halde Türkiyenin doğum miktarı Fransanınkinden hemen hemen yakın demektir.

Doğumun ve dolayısıyla nüfusun azalmasının sebepleri şunlardır:

1) İÇKİ : İstatistikler bize isbat ediyor ki bugün dünyada en çok alkollü içki kullananların başında Fransızlar gelir. Yetişkin

(*) Fransa 17 ci asrın ortalarında Avrupanın en kalabalık nüfuslu memleketi idi. Kıt'a üzerinde tek mil nüfus 100 milyon iken bunun yirmi milyonunu, yani 1 - 5 ni Fransa teşkil ediyordu. Aynı zamanda doğum çokluğu da Fransanın karakteristik bir vasfı idi.

(**) 1800 Yılında Avrupanın Rusyadan sonra ikinci kalabalık memleketi olan Fransa 1840 da üçüncü (Almanyadan sonra), 1860 dördüncü (Avusturya - Macaristandan sonra) 1890 da beşinci (İngiltereden sonra), 1934 de altıncı (İtalyadan sonra) olmuştur. Avrupa dışındaki memleketlerden Amerika Birleşik Devletler 1860 da, Japonya 1870 de Fransa ya tefevvuk etmiştir. Fransanın nüfusu Avrupa nüfusuna nisbet edilirse şu netice elde edilir: 1914 de Fransanın nüfusu Avrupa nüfusunun yüzde 14,5 iken bugün yüzde 9 a inmiştir. Almanya ile mukayese edildiği takdirde 1870 de 111 : 100 son harpten evvel ise 160 : 100 idi.

bir Fransız erkeği günde bir litre şarap, bir kadeh rakı ve fazla olarak haftada bir litre bira içer. Fransız kadını ise bunun yarısı yahut üçte ikisi kadar içki kullanır. Hergün üstüste bu kadar içki içmek çok, hem de pek çoktur. İhtimalki insanın vücudu buna yavaş yavaş alışabilir. Fakat şunu unutmıyalım ki fazla miktarda alkol istimali bir milletin içtimaî, ahlâkî ve manevî duygularını gevşettiği, irsî istidat ve kabiliyetlerini bilhassa millî müdafaa bakımından haiz olduğu güzel meziyetleri söndürdüğü gibi gençleşme arzusunı zayıflatır, neslin türemesine, çocukların sağlam ve gürbüz yetişmesine mani olur. Velhasıl Geladston, A. Comte, Cobden gibi âlimlerle dil birliği ederek diyebiliriz ki alkol bir milleti harplerden, kıtlıklardan, kolera ve vebadan daha çok tahrip eder. (1929 da Fransada 550 bin meyhane vardı. Bunun yalnız 45 bini nüfusun 1/14 ü içinde toplayan Pariste idi.)

2) SEFAHET: Her türlü cinsi temayülleri ifrata vardırان bu betbaht milletin nefsanî hazların sar'asile malûl olan sefih hayatının da doğum üzerine çok fena tesiri olmuştur.

Avrupaca tanınmış bir muharrir son harpten biraz evvel ilmi bir mecmuada yazmış olduğu bir makalede Fransada nüfusun azalmasına işaret ederek demişti ki:

"Fransada doğumun şiddetle azaldığı herkesce malûm bir keyfiyettir. Fakat asıl tehlikeli olan cihet bu azalmanın Fransada diğer Avrupa memleketlerinden daha evvel başlamış olmasıdır. Taput beşiğe üstün gelmektedir. Fransanın nüfusu seneden seneye hacmini küçülten mayi bir cisim gibi yavaş yavaş azalıyor ve bu hal her yerden ziyade anavatanda vukubuluyor. Bu, Fransız milletin kendi ruhi ve Biyolojik cevherinin tabii bir neticesinden başka bir şey değildir. Filhakika kısırlığın sebepleri fizikî dejenerelikten yahut iktisadî inkişaftan değil bilakis Fransız milletin zafından ve irade kuvvetinin noksanından ileri gelmektedir. Zevk ve safa içinde geçen hayat hastalığının zaruri neticesidir ve bu yüzden Fransızlarda fedakârlık ve millî istikbale itimat duyguları kaybolmuştur. Fransa Maltûs'un hayata düşman nazariyelerinin canlı bir inkârı olması lâzımgelirken bu menfi düşünceli âlim Fransız milletin ruhunu hükmü altına almıştır. Kurucu medenî inkişafın azametini taktirden âciz olan maltus sanki bütün dünyada günlük ekmek insanlara yetmiyecekmiş gibi doğumların gıda mikdarına göre tahdit edilmesi için meşhur "nüfu kanunu," nu vazetti. Fransa bu kanunun hükümlerine boyun eğerek doğumları azalttı. Halbuki gerek anavatanda ve gerekse müstemlekelerde bitmez, tükenmez, hattâ el sürülememiş o kadar servetler vardır ki, bunlar inkişafa ermek için insan bekleyorlar."

3 Çocuk adedinin bilerek tahdit edilmesi

Bu da iki sebepten ileri gelmektedir.

a) Para ve refah hırsı, Fransızların çoğu arazi ve mülk sahibidir, iyradlarile geçinirler. Binaenaleyh fazla çocuk istemezler, ak-

si takdirde mülklerinin taksime uğrayacağından ve bu suretle küçülüp dağılacığından korkarlar, mülkin taksim edilmemesine ve mümkün olursa bir varise devredilmesine gayret ederler. İleri sürdükleri tez şudur: "Çocuk ne kadar az olursa iâşe ve idaresi o kadar kolay olur, mülk aile elinde kalacağından memlekette o nisbette büyük bir emniyet hüküm sürer, aynı zamanda ebeveynin de yükü o derece azalmış olur."

b) Fransız kadının sakim zihniyeti Sosyeteeye, modaya, süse ve lüks hayata pek düşkün olan Eransız kadınları çocuk doğurmak-tan son derece korkarlar. İsterler, ki uzun müddet genç ve güzel kalsınlar. Bu sebeple Fransız kadınlarının çoğu çocuk doğurmadıktan başka rahimlarındaki cenini de düşürmek cinayetini irtikâptan çekinmezler. Resmî istatistikler Fransada yılda 500 bin çocuk düşürüldüğünü kaydederse de hakikatte bunun daha fazla olduğu iddia olunmaktadır.

Nüfusun azalmasından doğan neticeler:

1 İhtiyarların ekseriyet teşkil etmesi

Bugün Fransa ihtiyarlarının çokluğu ile dünyada birincidir. 1000 nüfus içinde 304 kişi 20 yaşından aşağı, 140 kişi 60 yaşından yukarıdır. Geriye kalan 556 kişi de 20:60 arasındadır. 1851 den 1931 yılına kadar geçen müddet zarfında 0—20 yaşındaki gençlerin umum nüfusa nisbeti yüzde 16 ya düştüğü halde 60 dan yukarı olan ihtiyarların ki yüzde 38 e çıkmıştır. Sukut münhanisi mütemadiyen hızlanmaktadır. 1932 yılında Dijon şehrinde akte edilen yirmi dördüncü doğum kongresinde "doğum işleri yüksek müşavere komitesi," İkinci Reis Müsyü Ferdinand Boverat irat ettiği bir nutukta şunları demişti:

"Fransanın nüfusu 1921 den 1980 e kadar 11.700 milyon, yani yüzde 29 nisbetinde azalacaktır. 1980 yılında dokuz yaşından aşağı olan çocukların mikdarı yüzde 57 ve 20:34 yaş arasındakilerinki yüzde 43 nisbetinde bir tenakus gösterecektir. Buna mukabil 60 yaşından yukarı olanların sayısı 1970 de 5.880 milyondan 7.250 milyona çıkacaktır."

65 yaşından yukarı olanların muhtelif memleketlerin umum nüfuslarına nisbetleri şöyledir:

Fransada	1936	yüzde	9.2
İtalyada	"	yüzde	6.7
Almanyada	1937	yüzde	7.7
Hollanda da	"	yüzde	6.7
Amerika B. D.	1935	yüzde	5.7
Japonyada		yüzde	4.7

Türkiyede ise, yaş sınıflarını ehram şeklinde bir grafikte gösterecek olursak bu ehramın kaidesinin çok geniş oluğunu görürüz. 0—20 yaşındakilerin umum nüfusa nisbeti meselâ Almanya da yüzde 36 olduğu halde Türkiyede yüzde 48 dir. 65 den daha yukarı olanları ise yine Almanyada yüzde 7.7 olmasına mukabil Türkiye yüzde 5.5 dir. Bu itibarla Türkiyede Cumhuriyet mar-

şında da terennüm edildiği üzere çoğu gençlerden mürekkep dinç ve gürbüz bir millettir. Bir milletin istikbali için bundan daha alâ garanti olabilir mi?

2. İş kuvvetinin azalması ve dolayısıyla memleketin yabancılara koloni olması:

Doğumun azalması Fransayı ziraate, sanayide, hülâsa faal hayatın heman her sahasında iş kuvveti asgari hadde inen yegâne memleket haline koymuştur. Bu suretle yabancı nüfusa ve yabancı mesaiye şiddetle arzı iftikar eden bu memleket etrafındaki hava kütlelerini kendine doğru cezbeden alçak tazyik merkezleri gibi her taraftan muhacir çekmektedir; değil yalnız dedikoduları, kavga ve gürültülerile dünyanın her köşesinden gelen siyasi mahkûmlara, hâтта günlük ekmek ihtiyacını temin etmek isteyenlere bile kapularını ardına kadar açmıştır. Gerçi Fransa bu yabancı muhacirler vasıtasile adedi varlığını ve iktisadî muvazenesini edame ettirmeğe muvaffak olmuşsa da muhtelif ırk ve milletlerle ihtilât neticesinde millî hususiyet ve karakterini kaybetmeğe başladığı gibi yabancılara geldikleri komşu devletlerde milî tezahürlerin artmasına ve neticede arazi talep ve iddîlarına sebep olmuştur. 1934 yılında neşrettiğim "Büyük devletler coğrafyası," adlı eserimde Fransızların pek kuvvetli olduğuna hükmettikleri kültürleri sayesinde bu yabancı muhacirleri temsil edeceklerini ve onlara Fransız millî şuurunun damgasını vuracaklarını ümit ettiklerini, fakat bu ümit ve emellerinin pek vahi olduğunu — nitekim hadisat bu sözlerimi tastik ve teyit etmiştir — ile ri sürerek şunları yazmıştım:

"Müstemlekât imparatorluğunu ballandıra ballandıra methüsenâ eden, fakat hakikatte bizzat kendisi bir müstemleke haline gelen Fransa eğer bir defa başladığı bu yolda devam edecek olursa muhakkak günün birinde haricin kuvvetli müdahalesine bile lüzum kalmadan yabancılara müslihane akın ve istilâ tufanı içinde boğulacak ve belki de istiklâlini kaybedecektir. Nitekim aynı hadise Avrupa tarihinde bir defa daha baş göstermişti. İki çocuk sisteminde isrâr eden imparatorluk Roması bu sistemin husule getirdiği boşlukları barbar unsurlarla doldurmağa mecbur olmuş ve sonunda inkıraz bulmuştur.,

Fransaya yabancı tehacümü cihan harbinden evvel de mühim idise de Versay muahedesinden, yani Fransa müstemlekelerini büyüttükten sonra daha çok artmıştır. 1911 de bunların sayısı 1.132.000 (umum nüfusun yüzde 2.82) idi. 1921 de 1.532.000 e çıktı. Fakat 1926 da birdenbire artarak 2.507.000 i buldu. (umum nüfusun yüzde 6.15) ve 1933 de 2.890.933 (yüzde 7.5) a baliğ oldu. Bazı Departmanlarda bu nisbet yüzde 15 e, hattâ Alp Maritimlerde yüzde 28 e bile vardı. Meşhur Fransız muharriri Gascon hükûmetin neşrettiği bu istatistiklere itimat etmiyor. Onun kanaatine bugün Fransada ikamet eden yabancılara sayısı 6 milyondur. Bunlardan başka Fransa

tabiiyetine geçen yabancılara da hesaba katmak icap eder, ki bunların sayısında günden güne artmıştır, 1881 yılından 1885 yılına kadar geçen beş sene zarfında 2170 kişi, yani yılda vasatî olarak 434 kişi tabiiyete alınmış, 1906 — 1910 yılları arasında bu mikdar 2737 yi bulmuş, fakat 1937 de neşredilen kanun tabiiyet değiştirmeyi kolaylaştırdığından Fransız vatandaşı olanların sayısı 87229 a baliğ olmuştur. yani yılda ortaklama olarak 17746 kişi. 1938 yılının ilk dört ayı içinde ise 21481 kişi tabiiyete geçmiştir. Fakat kâğıt üzerinde Fransız vatandaşı olan, hakikatte ise başka bir fikir ve ruhun, başka bir sevkî tabinin varisi bulunan ve başka bir millî duygu besliyen bu yabancı insanlar Fransız milletine acaba ne dereceye kadar bağlılık gösterebilmişlerdir? Yine acabr sırf hayatî zaruretlerin icabı olarak kendilerine ikinci vatan ittihaz ettikleri Fransaya ne dereceye kadar intibak edebilmişlerdir? Şüphesiz ileride tarih bu hususta hükmünü verecektir.

Gerçi yabancılara bu tehacümü Fransanın istikbali bakımından büyük bir tehlike teşkil ettiğini takdir eden bazı mütefekkirler ve salâhiyetkar kimseler bunun önüne geçmek için pek çok çalışmış ve bir çok makale ve eserlerle ikazda bulmuşlarsada muvaffak olamamışlardır. Bunlardan biri de Bahriye nezareti umum Sıhhiye Müfettişi Rochard'dır. Bu zat daha 1870 yılında şunları söylemişti:

"Eğer nüfusumuz duraklığını muhafaza ediyorsa yahut biraz artış gösteriyorsa bunu biz yalnız yabancılara muhaceretine atfetmeliyiz. Çünkü bizim bıraktığımız boşluğu muhacirler dolduruyor. Fakat şurasını iyi bilelim, ki yabancılara yardım ile kendi boşluklarını doldurmak isteyen bir millet çok geçmeden karakterini, ahlâk ve âdetini, kuvvetini, hattâ zamanla sahip olduğu en kıymetli ve en büyük mülkünü, yani milliyetini de kaybeder.,

Fransaya gelen bu muhacirler ya ziraat bölgelerinde yerleşip çiftçilikle meşgul olurlar. Çoğu köylüdür. Meselâ İtalyan, İspanyol, Belçika köylüleri gibi. 1926 yılında 500 bin hektar arazi bu muhacirler tarafından işletilmekte idi. Yahut madencilik ve sanayi ile uğraşırlar. Meselâ 1934 yılında Paris Ticaret odasının neşrettiği rapora nazaran liman ve inşaat işlerinde İtalyanlar, maden ocaklarında Çekler ve Polonyalılar çalışır. Hattâ cenuptaki Endüstri bölgelerinde bunlardan başka Asyalı ve Şimalî Afrikadan gelme bir çok renkli insanlarla Zenciler bulunmaktadır.

3 Millî Müdafaa kabiliyetinin azalması

Doğumun azalması, Millî Müdafaa kabiliyetini de azaltmıştır. Yıllardanberi adedi faikiyetini kaybeden Ana vatan ordusu erce hasil olan boşluğunu müstemleke askerleriyle doldurmak zarureti karşısında kalmıştı. Binaenaleyh bu ordunun son zamanlarında 1/3 ü ve piyade sınıfının yarısı müstemleke askerlerinden, bilhassa Zencilerden mürekkep bulunuyordu. Diğer bir tabir ile harpten evvel nefsi Fransada daimî olarak dört müstemleke Tümenine ilâveten dört şimalî Afrika Tümeni ve iki Sipahi Tuğayı mevcuttu.

Fransızlar müstemlekelerine her şeyden evvel ordularında husule gelen boşluğu dolduran bir insan deposu diye ehemmiyet verirler. Senegambiya müstemlekesini kuran General Faidherp daha 1857 de şunları söylemişti :

“Anglo saksonlar fazla nüfuslarını iskân etmek ve iptidai maddeler istihsal eylemek maksadile müstemleke elde ederler. Biz Fransızlar ise memleketimizin insan kuvvetindeki noksanı telâfi etmek için müstemleke ediniriz.”

Hele yakın zamanlarda “La France d’outre mer = deniz aşırı Fransanın manası memleketin harpcilik kabiliyetinde gittikçe daha ziyade kendini hissettirmeğe başlamıştı.”

4. Müstemlekelerin boş kalması ve bilhassa yabancılar tarafından istismar edilmesi

1939 Yılında Başvekil Daladier Korsika, Tunus ve Cezayiri tefiş ettikten sonra irat ettiği bir nutukta :

JE MAINTIENDRAI !

Yani “Sebat edeceğim!”, demişti. O, bu magrur sözlerle demek istiyordu ki: “Her ne pahasına olursa olsun Fransa müstemlekelerini muhafaza edecektir!”

Fakat hangi vasıta ile? 8 Şubat 1939 da Temps gazetesi şunları yazıyordu ;

“Fransa gibi büyük bir imparatorluk yalnız silâh kuvvetile mevcudiyetini idame edemez. Yardımcı kuvvet ve vasıtalar da ihtiyaç vardır. Bilhassa bibiyolojik nesil bereketi ile elde edilen manevî kuvvete. Fransanın Avrupa kıt’asındaki mevkiini ve müstemlekât imparatorluğunu müdafaa ve muhafaza edebilmesi için her şeyden evvel doğumun fazla miktarda artması lâzımdır.”

Filhakika Fransa hariciye nezaretinin (Quai d, Orsay’in) naşiri efkârı olan Temps gazetesinin itiraf ettiği veçhile Fransa imparatorluğunu teşkil eden muazzam müstemlekeleri (12 m. km²) [*] müdafaa, muhafaza ve üzerlerinde bir hak iddia etmek için nüfusa büyük bir lüzum ve ihtiyaç vardır. Halbuki bütün Fransa müstemlekelerinin mecmu nüfusu ancak 55 milyon kadardır. Sonra kolonilerinde yaşayan bütün Fransızların sayısı bir kaç yüz bini geçmez. Bunlarda asker, Memur, Muallim, Avukat, Doktor, Eczacı, Dişçi, Kitapçı, Gazeteci, Tüccar, San’atkâr vesairenden ibarettir. Hepsinin gayesi az zamanda çok para kazanmak, sonra memleketi dönüp arazi ve emlak almak ve bunların iradile geçinmektir. Köylü nüfusu hemen yok gibidir. Halbuki Fransızca Larouse kolonizasyonu şöyle tarif ediyor.

“Koloni tesis etmek demek bir halk kütlesinin bir yerden diğer bir yere gitmesi ve orasını nüfuslandırması demektir. Littre adlı kamus ise müstemlekelerle yerleştirilecek nüfusun her şeyden evvel köylü nüfusu olması lâzım geldiğini söyler. Çünkü toprağın

(*) Afrikada 11 m. km², Asyada 980 bin km², Amerikada 90 km², Okyanusyada 38 bin km².

ruhunu anlıyan onun kuvvet ve kudretini, feyzübereketini koruyan, çalışmayı seven, sabırlı, dayanıklı nüfus yalnız köylü nüfustur. Köylü nüfusu ve onun mesaisi olmadıkça müstemlekeleri nüfuslandırmak teşkilâtlandırmak, inkişafa erdirmek, mümkün değildir. Diğer taraftan Fransa müstemlekelerinin çoğunda Avrupadan gelen başka milletlere mensup mühacirler Fransızlardan, yani hakim unsurdan daha çoktur. Meselâ son harpten evvel Tunusta 71 bin Fransıza mukabil 99 bin İtalyan vardı. Ve Südün kaymağından istifade edenler hep bu yabancılarıydı. Binaenaleyh Fransa deniz aşırı müstemlekelerini yüksek bir inkişafa erdirmek için uhdesine düşen vazifeleri ifada âciz olduğunu isbat etmiştir.

II. Kırların boşalması ve köylülerin toprağa olan bağlılıklarının kopması

Şimdi gelelim Fransa nüfusunun ikinci mümeyyiz vasfına. İctimai ve iktisadî fizyonomisine nazaran daima bir çiftçi memleketi olan Fransada köyler yüz senedenberi mütemadiyen boşalmaktadır. Daha 1846 da köylü nüfus umum nüfusun yüzde 75. 6 sini teşkil ederken bu nisbet 1921 de yüzde 53. 6, 1926 da yüzde 49. 1, 1931 de yüzde 48. 80 inmiştir. Eğer Elzas Loreni hariç tutacak olursak bu nisbetin 1933 de yüzde 32. 3 ye kadar indiğini görürüz. Bir çok köylerde nüfus 2000 i geçmez.

Köylülerin kırları terkedip böyle mütemadiyen şehirlere akın etmesi tabiatile doğumun bir kat daha azalmasına, ölüm nisbetinin artmasına ve ihtiyarların tehlikesi olan çoğalmasına sebep olmuştur. Bir zamanlar Fransanın her tarafına yayılmış olan çiftlikler ve Şatolar boşalmış ve yavaş yavaş harabeye yüz tutmuştur. Bir çok köyler nüfussuz kalmış, hattâ bütün bir Departman çöle dönmüştür. Fransa şehirlerinin yuttuğu insan miktarı yürekler acındıracak derecede çoktur. İstatistiklerden öğrendiğimize göre 1919 dan 1931 yılına kadar köylerden şehirlere tam iki milyon insan hicret etmiştir. Ölenler hep köylüdür.

Cihan harbinden evvel köylerden şehirlere yalnız erkekler hicret ediyordu. Bugün kadınlar ve çocuklarda köylerden kaçışmaya başladılar. Sanki Fransızlar mukadder akıbetletlerine tez erişebilmek için köyleri terkedip kütle halinde şehirleri boyluyorlardı ve oralara varınca da hız, heyecan ve intizamsızlık içinde geçen hayat, bulaşıcı hastalıklar ve alkol onları bir ejder gibi yutuyordu. 1919—31 e kadar geçen zaman zarfında şehirlere hicret eden köylülerden tam 129 bin kişi ölmüştür.

Neticede :

1) Ekim sahaları daralmıştır. 1900 yılında Fransada ekili arazinin genişliği 6.874 milyon hektardı. 1914 de bu miktar 9.360 milyon hektara, 1918 de 5.197 milyon hektara inmiştir. 14 Şubat 1929 da Fransanın mebusan meclisinde mebus “Clermont Tonnerre”, in vermiş olduğu çok mühim izahata nazaran “Fransada toprağın kıymeti yüzde 50 nisbetinde bir tenakus gösterdiği gibi ekili arazinin

miktarı da 1912 yılına nazaran bir hayli azalmış ve 4.300 milyon hektara inmiştir. Keza 1912 yılından 1910 yılına kadar 17 yıl içinde sahipleri tarafından terk edilen yahut yüzüstü bırakılan tarhaların miktarı 1.814 milyon hektara çıkmıştır. Son kırk yıl içinde 1736 ziraî teşebbüs kaybolmuş, 1891 yılına kadar tam 3.600 milyon insan köylerden şehirlere göç etmiştir. „İskân muhacirin komisyonun reisi Charles Lambert te 1929 da şu sözleri söylemişti. O topraklarımızın günden güne kısırlaştığını ve memleketimizin kuvvet ve gururunu teşkil eden köylülerin azaldığını görüyoruz. Kanı mütemadiyen çekilerek merkezde toplanan ve bu suretle korkunç bir ölüm tehlikesine maruz kalan muazzam bir cisim tasavvur ediniz. İşte bugünkü Fransanın bıraktığı intiba bu merkezdedir.„

2) Sonra hektar başına alınan mahsul miktarı da azalmıştır. Tabii halde alınan miktardan bile az. Hatta Almanyanın kötü topraklarından gayri müsait iklim şartları altında, hektar başına alınan miktardan dahi az. Çok defalar ziraat âlet ve vasıtalarının modernleştirilmesine imkânı bulunmamış, göbreleme keyfiyeti de gayri kâfi gelmiştir. Gerçi toprağın iyi evsafa olması teksifi ziraati mükâfatlandırmış. ve bir hektar araziden alınan mahsul miktarı bundan 50 : 100 sene evveline nisbetle artmıştır. Meselâ 1831 — 35 den 1931 — 35 e kadar buğday mahsulü hektar başına 9.7 den 16 kentala (65 % +) Çavdar 8.8 den 11.8 kentala (34 % +) Arpa 8.1 den 14.2 kentala (75.2 % +) e çıkmıştır. Fakat birde Almanya ile mukaye yaparsak görürüzki Almanyada daha çok kısa bir zaman zarfında meselâ 1880 den 1937 ye kadar geçen 57 senede hektar başına alınan mahsul miktarı da şöyle artmıştır. Buğday 12.9 den 22.6 kentala (75.2 % +) Çavdar 8.4 den 16.6 kentala (97.6 % +) Arpa 13.2 den 21.2 kentala (60.5 % +) Yulaf 11.3 den 20.8 kentala (84.1 % +)

Hülâsa ferdiyetçilik Fransız milletine ve bu milleti teşkil eden ferdleri toprağa ve müşterek kana karşı mecbur ve mükellef bulundukları rabıtaı çözmüştür. Maalesef bu realiteyi Fransızların az bir kısmı—bu meyanda Baudlaire—takdir ve idrak emiştir. 1860 yılında meşhur bir Fransız şairi (inkıraz ruhun tereddüsü ile başlar) demişti.

Ne kadar doğru! ve sınaî hayatta, ne de toprağın zinde kuvvetlerini canlandırmakta velhasıl faal hayatın her sahasında büyük işler başarabilmek kabiliyetini çaktan kaybettiğini haber veren Fransız ruhunun soysuzlaşması neticesi olarak kendini gösteren inkıraz son askerî ve siyasî çöküntü ile tamamlandı. Yekdiğerine hiç bir suretle bağlı olmıyarak yanyana yaşayan ve kendi toprağına bile temamilen yabancılaşan ferdlerden mürekkep bir küme haline gelen Fransız milleti yüksek rasyonel tedrisatına ve parlak teknik zekâsına rağmen kendi inkırazını işte böyle bizzat kendi hazırlamış oldu.

Nebat ve Su

Profesör Dr. Alfred Heilbronn

İnsan, hayvan ve nebat hayatının suya bağlı olduğu herkesce malûmdur.

Susuz kalan bütün uzviyetler muhakkak ölüme mahkûmdurlar.

Garbî Çin ve Orta Asyadan Anadoluya kadar uzanan büyük step, yani yaz mevsiminde su bakımından fakir olan kurak bozkırların kenarında bulunan güzel Konya şehrinde, sayın Konyalı arkadaşlarıma stepler için ehemmiyetli olan BİOLOGİK bir mes'eleden bahs etmeği muvafık buldum. Çünkü bir şehrin hayatı, etrafındaki mıntakaların vaziyetine bağlıdır.

Stepler üzerinde çayırlar yetişen, ağaçlara malik olmayan kuru topraklardır, Stepelerde kuraklığa hususî bir tarzda intibak eden ot, yarı bodur otlar, çalılar yaşar. Yüksek mıntakaların stepleri çayırları kayboldukça yerlerini seyrekce neşvünema bulan dikenli çalılara terk ederler. Böylece « diken yasdık » stebi husule gelmiş olur. Bu diken yasdık etepinin karakteri bir nevi yarı çöldür. Umumiyetle stepler kuru toprakları üzerinde yaşayan tipik bir görünüş arzeden nebatlarla tefrik edilirler. Anadolu stepleri daima guru degillerdir. Konya ovasına düşen su miktarı senede 300 mm. kadardır. Fakat bu yağın yağmurlar öyle taksim edilmişlerdir ki, yağmurların en çoğu sonbahardan ilkbahara kadar yağar. Buna mukabil bütün yaz mevsimi hemen hemen yağmursuz gibi geçer. Konyaya Temmuz ve Ağustos ayları içinde senelik yağmurun yalnız 1—60 yani 5 mm. su düşer. Bundan dolayı stepelerde bulunan nebatlar, kuru geçen yaz günlerinde muhtaç oldukları suyu kazanmak veyahut bünyesinde evvelce sakladıkları suyu kaybetmemek için bünyelerinde hususî bir teşkilât yapmak mecburiyetindedirler. Bünyede husule gelen bu yeni

teşkilâtı anlayabilmek için NEBATLA SU arasındaki yakın münasebeti aramağa uğraşalım.

SU nebat için iki noktai nazardan ehemmiyetlidir. Bir nebatın bünyesi dahilinde % 70 ilâ % 95 su mevcuttur. Bu su nebatı teşkil eden en esaslı yapı taşıdır. Aynı zamanda su nebatın selabetini yani sertliğini ve gerginliğini temine hizmet eder. Suyunu kaybeden bir nebat sertliğini ve gerginliğini de kaybederek derhal buruşmağa, pörsümeğe başlar. Suyun ikinci mühim olan rolü nakil vazifesidir. Nebat için lâzım olan madeni gıdaların heyeti mecmuası suyun yardımı ile nebatın her uzvuna nakledilir. Bunun içindir ki, nebat yapraklarındaki suyu mütemadiyen tebahhur ettirir. Bu yapraklar aynı bir tulumba gibi kayb edilen suyu gökleri vasıtasıyla topraktan tekrar emerler. Emdikleri bu su gövde yolu ile yapraklara nakledilir. Toprak tabakaları kuraklık derecelerine göre köklere su vermekte mukavemet ederler. Su çeken yaprakların emme kuvvetleri toprağın mukavemetinden fazla olması icap eder. Bu mukavemeti kurak mıntakalarda 100 Atmosfere kadar yükselebilir. Nebat tarafından mütemadî bir surette tebahhur eden su miktarı gökler tarafından alınan su miktarından daha az olmalıdır. Aksi taktirde yukarıda söylenildiği gibi nebat buruşur ve büyümesine nihayet verir. Binaenaleyh bir nebatın su bilançosu her gün işin müsbet olmalıdır. Yalnız günün en sıcak saatlerinde muvakkat bir zaman için menfi olabilir. Steplerde yaşayan nebatlar bu su plançosunu müsbet yapmak için bazı tertibatlırlar: ya köklerin çok derinlere uzanması ile fazla su bulurlar, yahutta baüi morphologik yani bünyevî vasıf değişiklikleri sayesinde suyun fazla miktar tebahhuruna mani olurlar. Birinci intibaka misal olarak size peganum hamala yani Üzerlik nebatını gösteriyorum. Bu nebat diğer bütün step nebatlarından farklı güzel taze yeşilliği ve canlılığı ile göze çarpar. Bu nebat metrelerce uzun, dallanmış kökleri vasıtasıyla su ihtiva eden toprak tabakalarına kadar nüfuz eder. Önümüzdeki masada bulunan ve arkadaşlarımızın yardımı ile toplanılan step nebatların bakacak olursanız, nazarı dikkatinizi en fazla çeken nokta onların hususî renkleridir. Step nebatlarında diğer nebatlarda tesadüf ettiğimiz parlak, taze olan yeşil rengi bulamayız. Onlar umumiyetle ya beyazımtrak, yahut ta mavimtrak veya toprak renginde olabilirler.

Sulak yerlerde yaşayan nebatlar gibi büyük yeşil yapraklar hüsule getirmezler Step nebatlarında yapraklar küçülmüş veya diken haline inkılâp etmişlerdir. Nebatların ekserisinde olduğu gibi step nebatları da, gıdalanma bakımından çok ehemmiyetli olan, Chlorophyll dediğimiz yeşil ihtiva ederler. Bu yeşil renk step nebatlarının ihtiva ettikleri fazla tüyler tarafından kapatılır Sak ve yapraklarında bulunan beyaz veya boz renkli tüyler nebata karakteristik rengi verirler.

Mavimtrak renge malik step nebatları ise yeşilliklerini kendi ifraz ettikleri mum tabakası altında saklanmışlardır.

Toprak renginde olan nebatların yeşil renkleri ise ya bir mantar tabakası veya odunlaşmış tabakalar altında gizlidir. Nebatların yapraklarının diken haline inkılâbı talî bir tesir husule getirir.

Dikenleriyle kendilerini müdafaa ederler. Aynı zamanda bir takım eterik yağlar da husule getirerek fena bir lezzete malik olan bu nebatlar artık hayvanların taarruzlarından kurtulmuşlardır. Çünkü steplerde susuz kalan hayvanlar su ihtiva eden nebatları severek yerler. Böylece step nebatların görünüşlerini ve kokularını izah etmiş olduk: Bunların hepsi susuzluğa karşı büyük bir intibak kabiliyeti gösterirler. Acaba böyle intibaklar nasıl husule gelebilir?

Arzın bir çok hem kuru hem de kuru olmayan yerlerinde bu intibaklar tesadüfen, yani kendiliğinden hasıl olabilir. Bu hadiseye biz MUTATION ismini veririz. Bu mutationlar cinsî üreme sayesinde bir çok başka nevilere de intikal edebilir. Bütün bu intibak mutation'u gösteren nebatlar, husule geldikleri men'seden başka yerlere yayılırlar. Nebatlar bu muhaceretlerinde tesadüfî olarak bünyelerine uyacak bir mıntakaya çok def'a varabilirler. O suretle ki meselâ kuraklığa karşı mütehammil olan nebatlar tesadüfen step mıntakalarına gelebilirler. Bu kurak yerlere, belki mahalline daha az uygun diğer bir takım nebatlara rastlarlar. İşte o zaman iki grup arasında bir hayat mücadelesi başlar. Bu mücadele neticesinde muhite en iyi intibak edenler galip gelir, diğerleri ise bu kuru nahiyede yavaş yavaş ortadan kayb olmağa başlarlar.

İlk baharda steplerde bu anlattığımız nebatlarla mukayese kabul etmeyecek derecede yeni tip yemyeşil nebatlar biter. Bunlar ya soğan yahutta yumru köklere malik umumi-

yetle tekfilkalı nebatlardır. Bu nebatlar kuraklığın hakim olduğu zamanlarda ancak toprak altında yaşarlar. Yağmurlar yağda toprak rütubeti çektiği vakit, toprağın üst seviyesine çıkar, ak yaprak ve çiçek hasıl etmeğe başlarlar. Eğer içlerinde bir senelik olanlar varsa o kadar çabuk inkişaf ederler ki yani sap, yaprak meyva ve tohumlarını kurak olanların yaklaşmasına kadar bütün tekâmül safhalarını ikmal ederler. 3 üncü bir grup otumsu nebatlar daha vardır ki dikenli nebat camiaları arasında dikenler tarafından saklanmış olarak misafir gibi burada yaşarlar. Dikenli nebatlar bu misafirlerini yalnız hayvanlara karşı müdafaa etmekle kalmazlar, aynı zamanda kuru esen rüzgarlara ve güneşe karşı da muhafaza ederler.

Şimdiye kadar nebat ile su arasındaki münasebetin bir cephesi olan kuraklığın nebat bünyesi üzerinde icra ettiği tesirleri izaha çalıştık. Mamafih mutena Konya şehri için iklim ile nebat arasındaki münasebetin ehemmiyeti haiz olan ikinci bir ciheti daha vardır. Bu da nebatların iklim ve üzerinde olan tesirleridir. Bir mıntakanın ağaçlandırılması o sebepten çok şayanı dikkat bir meseledir.

Arzu edildiği taktirde bu ağaçlandırma mevzuu üzerinde başka bir zaman memnuniyetle konuşmağı vadeder, Konya şehrinin yüksek makamlarına ve Halkevi Reisliğine bize gösterdikleri yardım ve misafirperverlikten dolayı arkadaşarımın ve keudim namına bir daha teşekkür ederek sözlerime nihayet veririm.

Yalancıya öğüt

Doğrulukla özdeş kızım Ülkere

Nasıl dilin varıyor kara demeye aka?
Yalanı söyleyorsun gözüme baka, baka!

Kanın kızıl değil mi? neden kızarmıyorsun?
Kızıl yalanlarını el mi doğruya yorsun?

Utanma duygusuna yabancı mı benliğin?
Yoksa özbenliğine yok mu egemenliğin?

Gün dururken geceyi seçişin korkudan mı?
Yiğitmiş gibi çalım satışların sudan mı?

«Ben göneneyim» diye nasıl satarsın (biz)i?
Demek elinde olsa içeceksin denizi?

Doğru, iyi, güzelin tanrısı içindeyken?
Nasıl yüz çevirirsin bu tanrı yöresinden?

Doğruyu sevmeyen gönül, gönül olur mu?
Kızıl kanlı bir yara kızıl bir gül olur mu?

Doğruluk, anlayana, sonsuzluğun bir adı!
Nasıl oldu benliğin iğriye bel dayadı?

Doğrunun sözü acı, yüzü biraz asıksa,
Yine de seveçeksın canını bile sıksa!

Doğrunun acısında sağalır iç yarası?
Gül dudaktan da çıksa yalan mı? yüz karası!

Ne korsan tencerene o çıkar kaşığında
Gün arama yasıyın sönen mum ışığında!

Alışan her solukta bin bir yalan savurur,
Her yâlan bin davula rasgele çomak vurur!

Kapıldın mı yalanın boz bulanık seline
Sen de akar gidersin varan gelmez eline!

Ne vadine inanış.. ne sözünün değeri;
Saplandığın çamurda ne ileri ne geri...!

Hakka gönül verenler kaçar senden uzağa,
Kargalar bile düşmez kuracağın tuzığa!

Elin günün içinde tek başına kalırsın;
Bastığın topraktan da daha çok alçalırsın!

Boğa yılanı gibi sarmadan seni yalan
Doğruluğa yönel, koş: kalsın geride kalan!

Konya : 1/XII/1941

ALİ RİZA ÖZKUT

Yılda Oniki Ay

Yılda oniki ay kış olsun varsın!
Gönlümün baharı yeter sen varsın!
Bülbülüm ne için güle yalvarsın?
Gönlümün şen gülü yeter sen varsın

§

Yılda oniki ay hep gece olsun!
Bütün karanlıklar bilece olsun!
Kıyamet nasılsa öylece olsun!
Gönlümün gündüzü yeter sen varsın!

§

Her bakış bağrıma birer ok olsun!
Ruhum sevince aç, derde tok olsun!
Varlık ta dilerse hemen yok olsun!
Değil mi gönlümde sen, hep sen vaasın!

Konya : 21/XI/1941

ALİ RİZA ÖZKUT

Göz Yaşlarım

Göz yaşında aramayın denizlerin incisini
Onu kimse gerdanında taşıyamaz dizi, dizi!
Boş (Umuda) düşürmeyin bağların ekincisini,
Benden yağmur dilenmesin, eli açık, yerde dizi!

§

Göz yaşlarım aç toprağı doyuracak yağmur değil!
Acımayan acımasın! ne yüz suyu, ne göz yaşı!
Tanrıların son öğüdü! «Ne boyun bük ne de eğil!»
«Seveceksen seveni sev; duygusuza ense kaşı!»

§

Ey gözümün damla, damla sönüp giden güneşleri
Şimdi ne bir çiçekte çiğ, ne bir dalda çiçeksiniz!
Bir gönülde yer etmeden gittiniz.. gideceksiniz!.

§

Ey kimsesiz benliğimin yakın özdeş ve eşleri,
Sizi görüp eğlenmesin görünmeyin el yüzüne;
Uykusu yok gecelerin güven olmaz gündüzüne!

Konya : 12/XII/1941

ALİ RİZA ÖZKUT

ÂDEM OĞLLARINA!

Ne güzel yaratmış Tanrı cihanı
Yıkm, yakma, bırak, harap olmasın;
Ne san'atle yapmış cismi insanı
Kesme, vurma, yazık türap olmasın!

Duymadım âlemde tatlı bir neva;
Duyduğum top sesi, ateşin sada;
Gördüğüm insandan hakaret, eza
Neden duyduğun ses rubap olmasın!

Cevherle doldurmuş toprağı, taş;
Ne için yartmış dimağı, başı
Emretmiş mi böyle kanlı savaşı?!..
Kanakıtma, gönlüm hunap olmasın!

Babanız Âdemdir, ananız Havva;
Nedir bu şenaat, nedir bu gavga?
Anlamadınız siz bu fikri hâlâ
Kopan başlar neden hisap olmasın!

Dikkat et, her şeyde başka ahenk var
Şu hoş çiçeklerde bir çeşit reak var
Her yürekte başka başka dilek var;
İçtiğin kokmuş bir şarb olmasın!

Nedir bu bombalar, nedir bu düman?
Bu ateş seli ne, nedir bu tuğyan?
Cehenneme dönmüş zemin, asüman
Harp işinde kimse erbap olmasın!

Fazilet tükenmiş, irfan kalmamış;
Yer yüzünde hiç bir vicdan kalmamış!
Rencide olmadık bir can kalmamış;
İndinde her işin sevap olmasın!

Hakka bağlanan bir vicdan isterim;
Vicdanını bilen insan isterim;
Şu harbi bitiren aslan isterim;
Yazdığım namerde hitap olmasın!

Kaplamış ruhunu kin, haset, yalan;
Kalmamışsin harpten hâli bir zaman;
Koca Dünya olmuş cehline kurban
Okuduğun kanlı kitap olmasın!

Ey büyük Türk genci, Ey asil yiğit!
Sen, insaniyete, Hakka hürmet it,
Doğruluk yolundan nura doğru git!
O sağlam dizlerin bitap olmasın.

Raşit Usman

Konya'nın Geolojisi

(Tchihatcheff'in ASİE MINEURE isimli eserinin Géologie kısmından iktibas edilmiştir.)

Çeviren

N. F. B.

Lykaonya'nın trachyte'leri

(Karacadağ. — Eregli ile Karapınar arasındaki irtifa. — Baştarafı kalkmış vapur şeklinde mahrut. — Yanar külleri terakümü. — Karapınar ile İnyayla arasındaki irtifa. — Göl kalkerleriyle temas halinde bulunan tıraşit tüfleri. — Karadağ. — Bu dağ zümresinin Kulbasandan görünen manzarası. — Kulbasan ile Karaman arasındaki ova. — Seydişehir havalisindeki tıraşitler. — Dereköy. — Çavuş köyü vadisi. — Galumya vadisi ve onun orijinal manzarası. Yaluzlar vadisi. — Meyilli yatıklar üzerine mevzu tıraşit kütleleri. — Sille'nin Pechsteinsporphyrleri. — (Dokuzhan) ile hemhudut havalideki lav akıntıları, huruf ve tüfler. — Sille honisi. — İndifai sahanın Sille'nin cenubundaki imtidadı. — Sille'den Konya ovasına kadar inen yalçın arazinin üzerini örten arazi-i rusubiye. — İndifai sahanın Sille'nin şimalinde, (Dokuzhan) istikametinde uzanması. — Sille ile Dokuzhan arasındaki tıraşitler ve kuvvetli Tuf depoları.)

I

Erciyas dağının tıraşit sahasını tetkik ve mutalea ettikten sonra, şimdi de, Lykaonia yaylasının geniş ve kurak sathı üzerine saçılmış olan muhtelif tıraşit zümrelerini ve bunlarla sıkı sıkıya karışmış olan bazı indifai kayaları gözden geçirebiliriz.

(Hasan dağı) nın cenubi kollarından başlayarak büyük Lykaonya yaylasını bütün genişliğince (şimali şarkiden cenubu garbiye doğru) katettiği zannolunan tıraşitin indifaat serisinden başlayacağız; "katettiği zannolunan," diyorum, çünkü aradaki birçok noktalar henüz keşfedilmiş değildirler. Binaenaleyh farziye suretile ve istikra tarikiledir ki mevzu bahis olan serinin evvelce malûm olan ak-samile bu berikilerin birleştirilmesi tecviz olunmuştur. İşte bundan

dolayıdır ki, bir dereceye kadar (Hasan dağı) nı (Karaca dağ) a rabt eden tepelerin sulb çatısının tabiatı hâlâ bilinmemekte ve aynı mübmehiyet bu sonuncunun terkibi hakkında da hüküm sürmektedir. Bilâkis mükemmel surette isbat edilmiştir ki (Karaca dağ) ın cenubu sathı maili (Karapınar) havalisinin geniş tıraşit gurubu ile mestur bulunmuş ve bunun daha cenubu garbisinde de yine böyle tıraşitik olan (Kara dağ) kitlesi yükselmiştir. Binaenaleyh, henüz keşfolunmamış dağ gurupları, her iki ucu münhasıran tıraşitik olan aynı bir hattın üzerinde sıralanmış oldukları cihetle, aradaki noktaların da böyle olacağına, ve binnetice bütün bu tepeler serisinin aynı çatlağın ika' ettiği yegâne indifaat manzumesini temsil etmiş olacağına ihtimal verilebilir.

Bu faraziye her ne olursa olsun, bunun teyid veyahut tashihi bana değil, benden sonra gelecek olanlara bırakılmış olduğu cihetle, şimdi biz burada, üzerinde evvelce iş'ar ettiğimiz kütleler bulunan hattın cenubu garbiye doğru olan istitalesi üzerinde sıralanmış olan Karapınar ve Kara dağ tıraşit guruplarını tetkik edeceğiz. (*)

II

Ereğli'den Karapınar'a giden yolun, içinden geçtiği tıraşit gurubu, Küçük Asya'daki bu cins kayaların en ehemmiyetlilerinden maduttur. Bu iki köy (kasaba) arasında uzanan ve hemen hemen ufki ve tamamiyle kurak bulunan ovayı gezip dolaşırken, Karapınar'a yaklaştıkça bu ovanın siyah vulkan küllerile ve tıraşit parçalarile örtüldüğü görülür. Ereğli'ye altı fersah mesafede kâin (Hayrathan) ın iki fersah şimali garbisinde ilk tıraşit mahrutları gözükür, ve oradan Karapınar'a kadar birbirini takip eder ve namütenahi surette çoğalır.

İşte bu suretledir ki (Karaca dağ) ın cenup - şark - cenup ucunun hemen hemen karşısında şimalden cenuba doğru sıralanmış dört mahrut yükselir; en cenuptaki mahrutun yanları boyunca, tepesi bir parça kopuk yüksek bir mahruttan, aynı istikamette inmiş büyük taş kitleleri döküntülerinin izleri pek vazih bir surette görülür. Biraz daha garbde sivri tepeli diğer bir mahrut zuhur eder, bu da diğer birçok mahrut kitleleriyle irtibat peyda eder.

Karaca dağ ile Karapınar köyü arasında mahsur ovanın bütün bu kısmını arızalandıran şeyler arasında en şayanı dikkat olanı bu köyün iki fersah cenubu şarkisinde kâindir. Bu şimali şarkiden cenubu garbiye uzanan, yanları yuvarlak ve tepesi kopuk, hemen

(*) — W. Hamilton : (Resarches in Asia Minor, vol. II, p. 316) bütün bu kitlelerin mütenazır bir surette sıralandıklarını işaret etmiş ve Erciyas dağı, Hasan dağı ve Kara dağın, şimali şarkiden cenubu garbiye müteveccih aynı bir hattın üzerinde sıralanmış bulunduklarını göstermiştir. Ağleb ihtimale göre Hasan dağını Karaca dağa rabteden tıraşitik kitleleri birbirinden ayrı tepelerden müteşekkil bir serimi yoksa mütemadî bir şerit mi olduğunu bize istikbalin kâşifleri öğreteceklerdir.

hemen beyzî bir şekilde, ve şimali şarkî ucu eski kadırgaların baştarafını tanzir edercesine baştarafı kalkık derin ve geniş bir çukur ile oyulmuştur; kezalik şimali şarkiden, yani karşı karşıya bakıldığında, bu sivri ucun, aynı mahrutun zervesini teşkil ettiği görünür, ki o vakit bir ok ile nihayetlenmiş gibi müşahede olunur, halbuki mahruta yandan bakarken muhteşem çukurun, zirveyi şayanı hayret bir intizam ile katederek tatlı bir meyil ile ortaya kadar indikten sonra birdenbire diğer tarafa yükseldiği görülür. Hakikaten şayanı hayret olup bir resmini yaptığım bu kitle hemen münhasıran siyah küllerden, ve, Zücaci hacirülşems = Crthose bil-lorlarını ihtiva eden esmer hamurlu tıraşit kitlelerden mürekkeptir. Tepesi kopuk mahrut, dibi su ile dolu ile beyziüşşekil ve geniş bir çöküntü yerinin ortasında yükselmekte ve bu suyun üzerini de, Karapınar ahalisinin faalane bir surette işlettikleri kalın bir tuz tabakasile örtülüdür; bu yerlerden geçtiğim esnada tam orada bulunmakta olan bir kaç amele ile bunların develerini, tersim ettiğim krokide göstermeğe çalıştım. Gölün, oldukça yüksek olan, kenarları, gerek ufki bir surette tatbik etmiş beyaz Tüf'den, gerek, çok defa şakulî yahut meyilli sütunlar halinde inkisama uğramış tıraşit kayalarından mürekkeptir. Deniz sathından irtifai 1018 metre olan Karapınar'ın daha yakınında birçok mahrutlar, sünger taşının ufalanmasından hasıl olmuş beyaz bir kum ile mesturdurlar.

Karaca dağın cenup - şark - cenup ucundan başlayarak Karapınara kadar uzanan ovayı arızalandıran bütün bu mahrutî kitleler, küçük Asya'nın diğer indifa merkezlerine nisbetle çok daha ehemmiyetli bir surette volkan külleri çıkarmışa benzemektedirler. Bunlar ihtimalki bu hattayı çalkalamış olan tahtelarz büyük faaliyetin son hamleleri olmuş olmalıdır.

Karapınar'ın tıraşit sahası, Karapınar'ın üç fersah cenup - garp - cenubunda ve Karapınar'dan (Çarlu) ya giden patikanın yakınında kâin (İn - yayla) ismindeki Türkmen köyüne kadar uzanır. Karapınar ile İnyayla arasındaki sāha, ötesi, berisi tıraşitik mahrutlarla arızalanmış ve kalın bir tüf ve kum tabakasile mestur bulunmuş bir ovadır; ba hal ise bu hıttaya susuzluk ve muksilikten ibaret hususî bir manzara bahşeder.

Karapınar'dan İnyayla'ya doğru ilerilerken, Kara dağın oldukça ileri fırlamış olan kenarlarının ufukda bir müddet teressüm ettiği görülür, fakat bu dağ zümresi, arazi sathının duçar olduğu azim kabarmalarla maskelenmekte gecikmez. İnyayla, takriben sathi bahirden 1000 metre irtifanda bulunan bu şişkinliklerden birinin üzerinde kâindir. Bu küçük göçebe köyünün tam kenarında tıraşit tüflerinin yerine, ufki tabakalar teşkil eden göl kalkerleri kaim olmuştur; fakat, menşeleri o kadar ayrı olduğu halde ihtimalki aynı bir jeoloji devrine ait olan bu iki türlü teressubat arasındaki tevazu ve tatbik münasebetini yakalamaya vakit bulamadım.

Karapınar'ın takriben 9 fersah cenubunda yine, Lykaonia'nın vâsı göl yaylasının ortasından diğer bir tıraşit gurubu: Kara dağ kütlesi yükselir. Bu gurubun şimal-garp-şimal eteğinde (Süleyman Hacı) ismindeki küçük köy kâindir, ki burası, Kara dağ tıraşit sahasının şimali garbi cihetinde en ziyade ilerilemiş olan noktası addolunabilir. Bununla beraber, bu köy, henüz asıl dağlık nahiyeye girmeden, ve, çakılları ve kayaları ovanın yalnız bu kısmını örten tıraşit kayası yerinde görülmeden evvel, bir fersah kadar bir sahada içinden geçilen bir ovada bulunmaktadır.

(1850 de) şimali garbiden cenubu şarkiye doğru, ve Süleyman Hacı'dan girip (Kulbasan) a çıkmak suretile Kara dağın ortasından geçtim. Süleyman Hacı köyü bırakıldıktan sonra, evvel emirde dar ve uzun bir kabarıklık üzerinden geçilir ki burası, tıraşitlerle, son kısımları dağın şimal kısmını terkip eden kalkerler arasında hattı vasıl hizmetini görür. İndifai kayalarla temas ettikleri noktalarda kalkerler, beyazlanmış, biraz tebellür etmiş ve çekiç ile vurulduğunda cam gibi çatlamakta bulunmuştur. Cenubu şarki istikametine ilerilendikçe kalkerler çekilir ve tıraşit gittikçe hakim bir hale gelir. Bu, bazan sık ve kesif, bazan mesamatlı, ve, çok defa 2 santimetre uzunluğunda birçok Oligoclase billorlarile münferid bir halde bulunan küçük ve esmer renkte mica-magnésien billorlarını ihtiva eden esmerimsi bir kırmızı hamırdan mürekkeptir. Bu, Mysia de (Dalanlar) etrafında işaret ettiklerime pek müşabih bir ter aşıttır. Bu duhur, çok defa, muhtelif cesamette kaya kitleleriyle az çok arızalanmış çöküntü yerleri ve vadilerle birbirinden ayrılmış ve şayanı temaşa bir surette toplanmış mahrutlar şeklini iktisab eder.

(Süleyman Hacı) nin takriben 2 fersah cenubu garbisinde vasatı olarak garptan şarka müteveccih bulunan bir yaylaya çıkılır ki bunun tepesinde de (binbir kilise) ve eski ismile (maden şehri) nin vasi harabeleri bulunmaktadır, ki W. Hamilton dikkatli bir arkeolog ve bir mütebehirin bütün itinasile bunun bir tavsifini yapmıştır. (*) Yayla aşıldıktan sonra, hafifce bir yokuş çıkılır, ve müteakiben oldukça tatlı meyilli, bununla beraber az çok çakıllı yamaçlardan inilmeğe başlanır.

Bundan başka, Karadağ; benim takip ettiğim istikamette katedildiğinde çıkış ve iniş büyük bir kolaylıkla ve hemen hemen pek arızalı bir bahçede dolaşılıyormuş gibi icra edilir, zira çöküntü yerleri, vadiler ve tepeler az arızalı satırlar arzederler, ve dağın bütün bu kısmı güzel bir mecmuai nebatat ile mestur bulunmaktadır, ki bu manzara, dağın cenubu şarkî sathı maili hudutlarına kadar

(*) - Her ne kadar Tchihatcheff "binbir kal'ası = littéralement (Mille etun Châteaux) „ yazıyorsa da doğrusu (binbir kilise) dir. N. F. B.

böylece devam ader, ve buradan itibaren Kara dağ, gittikçe, kendisini her taraftan ihate eden kurak ve yeknesak satırların tabiatını almağa başlar, ki bu kuraklığın ortasında Kara dağ, çöl ortasında yeşillik bir vahayı tanzir eder.

Karadağın cenubu şarkî sathı maili inilirken, dağın bu kısmının çok uzamayan burunlarla nihayet bulduğu, ve, kalkerlerden mürekkep olduğu görülen bir takım yuvarlak ve çıplak tepelerle irtibat kesbettiği görülür. Üzerinde (binbir kilise) harabelerinin bulunduğu yayladan (Kulbasan) köyüne kadar, Karadağın cenubu şarkî sathı maili, hafifce meyilli bir sath teşkil eder ki bunun şimali garbiden cenubu şarkiye kadar olan uzunluğu bir buçuk fersah kadar tahmin olunabilir; fakat meyil o kadar ehemmiyetsizdir ki hemen 2 saat süren bir inişten sonra bile barometrenin (Kulbasan) da hâlâ pek fazla bir irtifa (yani 1228 metre) gösterdiği görülerek hayrette kalınır. Bundan anlaşılıyor ki Karadağın bu sathı maili, kenarları pek tatlı meyilli bir şişkinlikten başka bir şey değildir, ve, üzerinde, binbir kilise yaylasına 3 fersah ve Süleyman Hacıya 5 fersah mesafede bulunan (Kulbasan) karyesinin bulunduğu yüksek ova ile hiss olunmaz bir surette karışmaktadır. Kulbasandan bakıldığında dağ, garp-cenup-garpten şark-şimal-şarka doğru müteveccih basık bir kitle gibi arzı vücut eder; kenarları oldukça arızalı görünür, ve kendisini terkip eden mahrutî tepeler meyanında, hemen merkezi denilebilecek bir danesi diğerlerinden tefrik edilir ki bunun arzettiği karater şeklindeki bir mukariyetin cenubî kenarının yıkılmış olduğu görülür, Şark-cenup-şark cihetinde Karadağ (Kulbasan'dan bakıldığında) fakat bir dereceye kadar bir çöküntü yahut bir boğazla tecrid edilmiş uzun bir burun ile nihayet bulur. Bu burunu terkip eden yükseklikler meyanında bir danesi vardır ki bunun zirvesi meme başı şeklinde bir takım küçük tepelerle arızalanmış ve bunlar karater şeklinde bir çukurluğun etrafını çevirmişlerdir.

Nihayet, Karadağın cenup-garp-cenup ve garp cihetleri, hafif bir şişkinlik vasıtasile mahrutî bir kitleye kesbi irtibat eder ki bu da evvel emirde Kulbasan'ın şimali garbisine teveccüh eder, sonra bir burun şeklinde ovada uzanır; bu burunun en çıkıntılı yükseklikleri (Sağır tepe) ve (Kal'a tepe) isimleriyle iş'ar olunmuşlardır.

Kulbasan ile Karaman'ı birbirinden ayıran ovanın uzunluğu şimalden cenuba doğru üç fersah olmasına rağmen, Karaman Kulbasan'dan oldukça vazih bir surette görünür. Bu ova, Karaman'a doğru gayri mahsus bir surette alçalır, müteakiben makûs istikamette tekrar yükselir. Rusubi terakümat ve bunları örten ziraf toprak ovanın sulb çatısını teşkil eden kayanın mahiyetini tayin etmeğe gayri müsaittir. Bununla beraber, bu sathî örtünün, umumiyet üzere tıraşit kayalarının tahallülünden husule gelen, koyu esmer rengi ve bu toprakların içerisinde münhasıran bu kayaların parça ve çakıllarının bulunması, Kulbasan ile Karaman'ın hudutları

arasında bulunan bütü ovanın, ağırlık ihtimaline göre, göl kalkerleri üzerine mevzu indifai kayaların husule getirdiği terakümattan teşekkül ettiğini pek muhtemel kılmaktadır. Bundan başka, Kulbasan'ın iki buçuk fersah cenubunda, ve Karaman'a giden yolun bir parça garbinde, ovanın ortasında münferid bir surette zuhur eden tıraşitlik bir kütle görülür.

Bu bud mesafeden dolayı Karadağ ark sivri bir tepe ile mün-tehi, ve yanları, içlerinden birçokları, pek vazih bir surette bir takım fetha-i bürkân Cratère alâmetleri gösteren mahrutlarla malamal bir dağ olarak görünür. Buna rağmen, ne Karadağın benim geçtiğim kısmında, ne de Kulbasanla Karaman arasındaki ovada ne lav akıntıları asarı, ne de ehemmiyetli tuf terakümü müşahede etmedim, meğer ovanın arazi-i rusubiyesile örtülmüş olsunlar. Kulbasan'ın 3 fersah cenubunda, yani Karaman'ın şimdiden doğrudan doğruya civarında tıraşit çakılları ehemmiyetli bir surette azalır ve orada göl kalkerlerinin zuhur ettiği görülür.

Karaman kasabası, Orta Anadolu'nun bu kısmında, tıraşit kayalarının endikleri en cenubi nokta olarak arzı vücut eder; zira, Karaman'dan geçen arz dairesinin cenubunda kâin hittalarda, meselâ her iki Kilikia'da, Pamphylia'da, hattâ Lykia'da bu kayalar binnisbe nadir ve temamilen mevzii hadiseler teşkil edecek surettedirler. Bu kayalar, ancak Karaman'ın garbinde, şimali garbisinde ve şimalindeki nahiyelerde ve bilhassa (Beyşehir) havzasında, bu havza ile (Konya) şehri kenarları arasındaki hittada, ve nihayet bu şehrin şimali garbisinde, ve büyük (Tuz gölü) nün civarlarındadır ki azîm ve ehemmiyetli kömeller halinde zuhur etmekte devam ederler. Bu nahiyelerin her birindeki indifai münharaları, bunların doğrudan doğruya Trachyte'lerle az veya çok münasebettar olduklarına göre, müteakiben tetkik ve mutalâa edeceğiz.

(Bitmedi)

ORTA ANADOLU

Sultan ve Emir dağ, Konya Platformu ve Sönmüş Yanardağları

Yazan
Bon Üniversitesi Coğrafya
O. Profesörü (*)
A. Philippson

Türkçeye Çeviren
Kuleli Askerî Lisesi Coğrafya
Muallimi
M. Niyazi Erenbilge

Piliosen devrinin Fosilce zengin tatlı su kalkerlerinden mürekkep dalgalı bir yayla (deniz seviyesinden 1600 metre yüksek) Garbi Kilikya toroslarının Şimal ucundan başlayarak Beyşehir gölü üzerinden Konya şehrine (deniz seviyesinden 1000 metre yüksek) kadar uzanır. Fakat orada daralup bir şerid haline gelir. Konya Orta anadolunun iç kısmını kaplıyan ve Bozkır evsafını haiz olan platformun kenarında vaki bir şehirdir.

Piliosen devrine ait olup dar bir şerid gibi uzanan bu Beyşehir-Konya arazisinin şimalinde yekdiğerine muvazi iki tulani silsile şimal garp istikametinde irtifa peyda eder ki dış tarafta kalanı Garbi Kilikya toroslarının devamıdır. Bu silsilenin garp kısmı 2000 metre ittifaa kadar yükselen Sultan dağı olup Beyşehir gölünün şark sahillerinden Çay kasabasının yakınındaki akar çay vadisine kadar uzanır. Boyu 100 kilometreyi geçer; şarktaki silsile ise Emirdağdır. Takriben (1800 metre?) irtifaındadır. Ilgın'dan Çay kasabasının şimaline kadar devam eder. Her iki silsile ceupta pek az tanınmış dağlık bir arazide yekdiğerine karışır, ki bu dağlık arazi şarka doğru Anadolu demiryol hattına (Konyanın şimalinde) kadar uzanır ve Ilgın civarında dar ve derin bir yarık ile Emir dağından ayrılır. Demiryol hattı bu yarıktan geçerek Merkez yaylasına varır. Sultan ve Emirdağ arasında boylu boyuna uzanmış bir ova bulunur. Şimal garbiden gelen akar çay bu ovada Akşehir gölü (deniz seviyesinden 900 metre yüksek) ne dökülür. Ilgın'ın yakınındaki diğer küçük göller gibi bu gölün de dışarıya akıntısı yoktur.

(*) A. Philippson'un Kleinasien adlı eserinden. Meşhur Profesör V. Richthofen'in talebesi olan O. Profesör A. Pihlipson Akdeniz havzasına Yunanistana, Anadoluya, garbi Anadoluya, Rusyaya (bilhassa Ural ve Kafkasya), Umumî coğrafya ya (3 cild) dair yazmış olduğu çok mühim eserlerle ölmez bir nam ve şöhret kazanmıştır.

M. N. E.

Her iki silsile şarktaki Bozkır evsafını haiz Konya Platformu ile garpteki Pisidia yaylasının göller bölgesi arasında bir hudut teşkil eder.

V. Bukowski'ye nazaran Sultandağ büyük ve muntazam bir antiklinal olup çekirdeği alacalı, ekseriya yeşil yaprak taşlarından (phylliten) ve bunların yanı başında ince safihali mikaşistleri ihtiva eden renkli killi şistlerden ve ikinci derecedekalkerlerden müteşekkildir. Bunların hepsi sık sık değişen bir tatabbukle yerleşmiş bulunmaktadır. Üzerlerinde konkordant olarak kesif, kütlevî yahut safihavî esmer kalkerler ve arada tek tük açık renkte kalkerler, keza yer yer gayet ince siyah şistleri muhtevî ve ekseriya çok miktarda bitümle karışık kalker ve marnler bulunur. Tavandan taban (ligend) deki şistlere doğru intikal tedrici surette vukubulmaktadır. Kalkerler antiklinalin her iki kanadında dar ve muntazam bir surette imtidat eden iki bölge teşkil ederler. neşistlerde nede kalkerlerde fosil bulunmuştur. Binaenaleyh bunların yaşlarını tayin etmek mümkün olamamıştır, bununla beraber Kretasenin ilk devrine ait oldukları muhakkaktır. Çünkü Beyşehir gölünün şimal sahilinde Sultan dağın esmer kalkerleri cenup garbi istikametinde tebaşir devrinin kalkerleri altında göze çarpmaktadır. Görünüşe nazaran Emir dağı da aynı sahralardan müteşekkildir; mamafih bu dağ silsilesinin şark kenarı (esmer kalkerler ve killi şistlerden) ile en dışta kalmış olan şimali garbi kenarı (mavımtırak kalker ve mikaşistlerden) hakkındaki malûmatımız yalnız Tchihatcheff'den edindiğimiz malûmattan ibarettir.

Bu iki silsileye Toroslari (Bulgar dağ bölgesile garbi kilikya dağları) teşkil eden eski kayaların şimali garbi istikametinde kıvrılmış bir devamı nazarile bakabilmekliğimize - aradaki parçalara dair malûmatın yokluğu yüzünden dediklerimiz kat'i olarak doğru olmamakla beraber - şimdilik hiç bir mani yoktur. Emir dağla Sultan dağ arasındaki Akşehir ovası (V. Bukowski'ye göre) Neogen devrinin tatlı su kalkerlerinden müteşekkil tabla biçiminde bir yayladır. Frech'e nazaran da hafifce meyilli döküntü mahrutleriyle arızalanmış düz bir ovadır.

Konya'nın tam şimalinde Eski dağ silsilesine 1500 metre irtifaındaki Sille volkanları gurubu yaslanmış bulunmaktadır. Frech'e göre bunlar açık kırmızı trakitlerden ve bu meyanda beyaz trakit tüflerinden müteşekkildir. Sille mağaraları bu tüfler içinde sun'i bir surette vücade getirilmiştir. Trakitlerle tüflerin altında tabakalar halinde yerleşmiş kum taşı ile müteharrik kumlar bulunur, ki bunlar üçüncü zamanın orta ve son devirlerine ait kayalardır. (Tchihatscheff cild 1 sahife 190) burada Pechsteinporphyr'lerle tüflerin, curufların ve lâv akıntılarının mevcudiyetinden bahsetmektedir. Binaenaleyh bu bölge dördüncü zamanın varlığını eyi muhafaza etmiş bir volkan bölgesidir. Keza bu bölgenin garbindeki yapuslerde de trakitler ve tüfler bulunmaktadır.

Bozkır evsafını haiz olan Konya platformudur (— ki Merkez yaylasının büyük bir kısmını kaplıyan bu platform ismini eski Lykaonya'dan almıştır.) Garpte şimali Frika yaylasının kenarı ve Emir dağıle, cenupta Toroslarla, şarkta Erciyaşın volkanik arazisinin kenarı ve büyük Tuz gölünün şarkındaki dağlarla tahdit edilmiştir. Şimalde platform gayri muntazam eğri hatlarla Ankara yaylasına — her ikisinin uçları birbirine geçerek — intikal eder. İkisi arasında hudut olarak aksi istikamette akan İlce ve Sakarya ırmakları (Çandırdan İlçenin ağzına kadar) nın garbindeki Paşa ve Karaca dağlarını kabul edebiliriz. Yüksek dağlarla çevrilmiş olan Konya Platformu mütevaziülazlağ (Paralleloğramm) şeklindedir, şimalde ve garpte şark — garp istikametinde uzanan hudutlarla şarkda ve garpte şimal garbi — cenup şarki istikametini boylayan hudutlarla tahdit edilmiştir. Şimalden cenub boyu takriben 230 kilometre, şarkden garbe eni 100:200 kilometredir. Satih mesahası 30000 kilometre murabbadır. İrtifai yuvarlak hesap 1000 metredir. Ortalama irtifai 830:1200 metredir (Sakarya vadisi müstesna) satih umûmiyetle cenuptan şimale doğru alçalır. Sakarya nehri vasıtasıyla suları boşalan en şimaldeki kenar kısımları müstesna diğer taraflarının dışarıya akışı yoktur. Kenar sıra dağlardan döken sular — ki ilk baharda çoğalır, Yaz mevsiminde ise dağlar arasında kururlar — fevkalâde kurak olan platformun kenar kısımlarında bataklıklara yahut tuzlu göllere akarlar. Kuyular enderdir ve çoğunun suları kekremsidir. Kaynaklar ise kat'iyyen yoktur. Nebat şekli ağaçsız bozkırdır. Hattâ bazı kısımlarında bozkır bir çöl halini alır. Diğer bazı kısımlarında ise zemin, hiç değilse ilk bahar mevsiminde gür otlar ve nebatlarla örtülüdür. Platformun yalnız kenarlarında sulak ziraat sahaları bulunur. Buralardan sarf-nazar edilecek olursa öteye beriye pek seyrek bir surette dağılmış olan halk sırf göçebelerden yahut yarım göçebe halinde yaşayan çobanlardan mürekkeptir. İç yaylanın büyük bir kısmı, bilhassa şimal garbisi henüz ilim gözile keşfedilmiş değildir. Binaenaleyh haritalarımızda bu kısma verilen "tuz çölü, yahut "tuzlu bozkır, isimlerinin doğru olup olmadıkları şübhelidir.

Platformu (cenup ve şark kenarları müstesna) gezen ve müteaddit yollar üzerinde dolaşarak tetkik eden yegane jeoloğ ve tabiat kaşifi Tchihatscheff'dir. Onun için mumailayhin eseri — ki bu bölgeye ait bahis bila istisna vazih ve müşahede esasına müsteniden yazılmıştır — Konya bozkırı hakkındaki bilgilerimizin yegâne temelini, esas kaynağını teşkil eder.

Platformun kendisi neogen ve ihtimalki Piliosen devrinin tatlı su kalkerlerinden müteşekkil olup kalınlığı pek ziyadedir. Nitekim itikal-vadilerinin açılmış oldukları yerlerde görüldüğü gibi. Umûmiyet itibarile kayalar ufki veyahut temamilen düz olarak teressüp ve tevazzu etmiştir. Bazı yerlerde Tchihatscheff Anadolu yarımadasının neogen devrine ait İç deniz teressubatının bulunduğu sahalarda pek ziyade münteşir olan Conchylien'i (Aksarayın garbinde şunlar-

dan bahsediyor: Paludina Phrygica balığı, Valvata orientalis balığı, Planorben; kavakda: Limnaco Ovata ve saire; Karamanda: Dipsas Tchihatscheffi, cycas Planorbis albus Mull balığı beşinci cild. sahife 348 bu bulunan yerlerin sonuncusu Tchihatscheff'e nazaran ihtimalki dördüncü zaman arazisidir) bulmuştur.

Platforumun yalnız şark kenarında alçıyı ihtiva eden yukarı miyosen arazisi (keza kırmızı kum taşı, ihtimalki yukarı esosen arazisi) dağlarla platforum arasında bir sınır teşkil eder; meselâ Tchihatscheff'e göre Tarbas (Bulgar dağ madeninin şimal garbisinde) ile Ereğli arasında olduğu gibi. Alçıyı ihtiva eden kırmızı kum taşları beyaz marnli kalkerler ve mavi marnlerden müteşekkil tabakalar, dağlardan itibaren şimal garbiye doğru kuvvetli surette meyillenmektedir; hattâ bunların arasında Serpantinler de bulunmaktadır. Ulukışlanın yakınındaki (Frech'e göre) alacalı marnlerin bunlardan olup olmadığı meşkuttur. Bu formasyonun kenarı boyunca, büyük tuz gölünün şark kenarındaki Aksaraydan itibaren dağların sıralandığını daha evvelki bahislerimizde zikretmiştik. (küçük Asya sahife 31) Tuz gölünün şimal garbisinde kâin bir mevkide (Tchihatscheff cilt: 2 sahife 368) esmer marnlerle kalkerler bulunur, ki bunlar da miyosen devrine ait teressubattandır. Paşa dağın eteklerinde, Tchihatscheff'e göre, kırmızı konglomeralar (yukarı miyosen?) vardır. Bu bölgenin diğer taraflarında ise miyosen devrinin bu alçı formasyonlarına rastlanmamıştır. (1) Karamanın cenubunda, yukarıda zikri geçen tatlı su kalkerleri Kilikyanın miyosen devri denizlerinde teressup eden kalkerlerle temas halinde dir.

Fakat tatlı su kalkerlerinin ortasından temeli teşkil eden mültevi silsile çok büyük bir vüs'at ve imtidatla yükselir. Sultan dağın cenubi şarki kollarından itibaren eski kayalardan mürekkep şerit gibi dar bir arazi parçası Lâdik ile Konya arasında şarka doğru kıvrıldıktan sonra ikiye ayrılır: Biri cenup şarkiye, Karapınara, diğeri şimale, tuz gölünün yakınındaki Murad gölüne kadar uzanır, bu suretle piliosen devrine ait platforum biri cenubi, diğeri şarki (büyük Tuz gölüle birlikte), o biri de şimali garbi olmak üzere üç kompartimana ayrılmış olur. Eski kayalardan müteşekkil olan bu arazi üzerinde kalkerlerden vücd bulmuş dar bir yayla (Tchihatscheff "Terrain de transition,") irtifa peyda eder, bu yayla sathan hafif meyilli yuvarlak tepelerle ârizalanmış olup piliosen

(1) Frech'in eserinde bir çok anlaşılmaz şeylerden biri de Anadolu jeoloji haritasında bütün Konya bozkırı "tuzu ihtiva eden Yukarı miyosen, devrine ait renkle boyanmış olmasıdır. Halbuki metinde (sahife 146) bütün platformun üzerinde piliosen devrinin tatlı su kalkerleri yayılmıştır, demekle doğrusunu yazmıştır. Aynı veçihle bu adamın eserinde anlaşılmaz noktalardan başkası da şudur, ki iç yaylada bütün ovaların killerden müteşekkil olduklarını izah etmekle bulunmasıdır. Güya bunlar dördüncü zamanda nehirler tarafından getirilip yığılmışlardır (sahife 6) Hakikatte ise bu bölgenin hemen her tarafında satıhte yahut ince bir tabaka altında miyosen devrinin muazzam iç denizinin dibinde durulan kalkerler bulunmaktadır.

devrine ait platformdan biraz yüksecedir. Bundan başka Murat gölünün etrafında (büyük Tuz gölünün garbinde) de esmer kalkerlerin vücuda getirdiği ada şeklinde bir takım küçük tepeciklerin yükseldiği görülür. Keza sönmüş bir yanar dağ olan Kara dağın şimal şarkisinde de eski kalkerlere, fakat burada beyaz ve biraz billûrlaşmış, rastlanır. Piliosen devrine ait platformun alt tabakası esas itibarile kıvrımlaşmış kalkerlerden mürekkep olsa gerektir. Tıbbi Toroslarda ve Sultan dağında olduğu gibi. Fakat maalesef bunların yaşları henüz tayin edilmiş değildir. Bu kalker eşik Konyaya doğru ufki tabakalardan müteşekkil konglomeralarla örtülmüştür, Tchihatscheff bunları piliosen devri denizlerinin sahil teşkilâtından addetmektedir. Diğer taraflarda ise eşik piliosen devri kalkerlerine doğru hiç bir sahil teşkilâtı vücade getirmeksizin dikine olarak iner (fay?) Aynı konglomeralar, tatlı su kalkerlerinin sahil fasiyes (Faciès) leri Konyanın cenubundaki platformun kenarlarını örtmüşlerdir. Fakat platformun kenar kısımlarını kaplıyan kil ve çakıl gibi diliviyum (pleistosen) devrine ait satıh teşkilâtı-ki bunları nehirler dağlardan sürükleyerek getirmişlerdir - onlardan farklıdır. Meselâ Konya civarında olduğu gibi. Keza Frech Konya ile Çumra arasındaki demiryol üzerinde yalnız çakıl ve kil müşahe- de etmiştir. (2) Cayan ile Ulukışla arasında neogen arazisi üzerinde 3 metre kalınlığında çakıl taşları yığınları bulunmaktadır. Sultanhan ile Aksaray arasında piliosen arazisi (Tchihatscheffgire) diliviyum devrine ait kırmızı tortu kayalarla örtülmüştür, ki bunlar menşelerini Aksaray havalisindeki alçı formasyonuna ait kırmızı kum taşlarından almışlardır. Keza diğer taraflarda da ekseriya satıh çakıl taşları yahut humus örter. Fakat bunların altında ve az derinlikte piliosen devrinin tatlı su kalkerleri bulunur. Binaenaleyh diliviyum devri arazisi nerede olursa olsun ince bir örtü halinde dir. Hiç bir müstakıl şekil vücade getirmemiştir. En ziyade göze çarpan ve pek enteresan olan başka bir satıh teşkilâtıdırki, o da Konyanın şimal şarkisindeki İovada, Alibey ile Süleyman hacıköy (Konyanın cenubu şarkisinde) ve keza Ereğli ile Karapınar arasında bulunan beyaz ve müteharrik kalker kumlarıdır. Bunlar Ereğli ve Karapınar arasında volkan tüfleri ile de karışmışlar, hattâ onlara intikal etmişlerdir. Bu kumlar ve tüfler Kızılhisar (Niğdenin cenubu garbisinde) marenlerinde olduğu gibi Ehrenberg tarafından tesbit edilen bir çok Diatomeleri ihtiva ederler. (Tchihatscheff cilt 3 sahife 341). Bu Diatomeler şekillerine nazaran Kayseri ve Sivas Diatomelerine rusubları hilâfına olarak dördüncü zamanda vücut bulmuşlardır. Binaenaleyh bundan da anlaşılıyor, ki dördüncü zamanda bile piliosen devri platformunun cenubunda bir tatlı su denizi mevcut olup bu kumlar ve tüfler o denizde teressup etmişlerdir.

Konya Bozkırının diğer bir unsuru de üzerinde yükselen indifai dağlardır. Büyük Tuz gölünün şimal garbisindeki tatlı su kalkerlerini kateden bir bazalt tepe (Tavşan dağ)dan sarfınazar vol-

(2) O burada da yukarıda zikrettiğimiz hataya düşmüştür, bu suretle o Tchihatscheff'e muarız bir vaziyette bulunuyor.

kanizma bozkırın yalnız cenubuna inhisar etmiştir. Görünüşüne göre Erciyaş dağı ile dahilen irtibat halinde bulunan iki mühim volkan kütlesi platformun üzerinde yükselir. Şimal şarkiden cenup garbiye doğru uzanan Karacadağ (1500 m?)-ki bunun yalnız Karapınar civarındaki cenup garbi kısmı malûmdur-ile Karamanın şimal garbisindeki yuvarlak Karadağ (2170 m).

Karapınar civarındaki Karaca dağ, Tchihatscheff nazaran (cilt 1. sahife 177) müteaddit trakit mahrutlarıyla mücehhezdir, keza küllerden vucut bulmuş karakterli mahrutları ve beyaz sünger taşı tüflerini muhtevidir. Schaffer (sahife,6)ye göre bu dağ kuvvetli surette aşınmış bir volkan kütlesi, dir. Keza o, Karapınar civarında volkan göllerinden müteşekkil karakterli mahrutlardan bahsetmektedir, ki bunlar tüf ve küllerden vucut bulmuş tepelerle kaplı bir arazide yükselirler. Burada ayrıca iki "Maare karakter gölü", de mevcuttur. Bunlardan birinin ortasından bir krater mahrutu yükselmektedir. (Vgl. Ainsworth 498). Bu havalide, çok yerde küherçile istihsal olunur. Ereğli civarında karstik (düden) bir gölün mevcudiyetinden bahsedilmektedir. Karadağ, Tchihatscheff'e nazaran feldespat-Olikoglas ve küçük mikabillürlarını ihtiva eden koyumtırak kırmızı renkte trakitlerden vucut bulmuş pitoresk tepelerden müteşekkildir; cenubu şarki sathı maili hafif meyilli olup bunun üzerinde bulunan bir çok volkan mahrutlarının kraterleri vardır, fakat lav akıntıları olmadığı gibi büyük ölçüde tüflerde yoktur. Tüflerle dördüncü zamana ait kumlar arasındaki alâka ve münasebat her iki volkan gurubunun da yeni devirlerde indifai etmiş olduğuna delâlet etmektedir. Keza yukarıda zikri geçen Silles gurubu (Konya civarında) dahi neogen deviri sonrası teşekkül eden indifai dağlardandır, fakat bir volkan masifi olan Elengrif dağı (Takyeli dağ) içinde yeni devirlerde indifa etmiştir denemez.

Konyanın şimal şarkisinde, Obruk yakınında, eski kalkerlerden müteşekkil eşğin öte tarafında, tatlı su kalkerlerinden mürekkep olup ufki bir surette tevezzü ve teressüp etmiş olan tabakalarda 200 metre derinliğe kadar varan dik cidarlı bir çukurun içinde bir tatlı su gölü teşekkül etmiştir. Bu berrak gölün senede iki defa kaynayup bulandığı rivayet olunmaktadır. Bu gölden bahseden Saar-ki Tchihatscheff (cilt III, S. 335) de bu göl hakkında malûmat vermiştir-onun Maar olduğunu söyler. Frech jeolog ölmüyan bu adamın iddiasını kayıtsız şartsız kabul ediyor, göya göllerin kaynaması gazların tebuhbur ve intişarından (Exhalation) ileri geliyormuş. Halbuki bu bölgenin hemen hiç bir yerinde volkan asarı yoktur, binaenaleyh bu gölün bir karst gölü diye izah olunması daha makul olur. Kilisehisar (Öküzlühisar, eski Tyana) nın yakınında Hamilton (cilt 2. sahife 302) ve Tchihatscheff'in (cilt 3. sahife 1456) ifadelerine göre kuvvetli karbon gazı neşreden iki kaynak vardır. Ereğlinin şimalinde gaz neşreden dığer bir ılıce gurubu teraverti teşekkülâtını (tepeler) vücade getirmiştir. Bu ılıcelerin teribinde

karbon oksidinden, kalsiyom sulfattan başka kükürt ve klorsodyom bulunur. (Hamilton cilt 11. sahife 307 ff) .

Asıl piliosen devrinin tatlı su kakerlerinden müteşekkil olan platformun sathı çok büyük bir tenevvü arzeder. Kim'i yerde temamilé düz bir ova halindedir, kimi yerde dalgalı bir arazidir, kimi yerde de derin itikâl vadilerile parçalanmıştır. tabii bu itikâl vadilerine yalnız kenarlarda rastlanır. Konyadan eski kalkerlerin vücade getirdiği eşığe kadar arazi dümdüz bir ovadır. Yukarıda bahsettiğimiz beyaz kalker kumlarıyla örtülüdür, hemen gayrimeskûn ve sudan da mahrumdur (deniz seviyesinden takriben 1000 metre yüksek) Obruktan Sultan hana kadar olan arazi dalgalıdır ve tatlı su kalkerlerinden müteşekkil teraseli tepelerden ibarettir. Burada ancak bir kaç kuyuya ve köye rastlanır; Sultan hanı civarından itibaren başlayan geniş bataklık ile şimale müteveccih olan dereler büyük tuz gölünün cenup kenarına kadar devam ederler. Bu bataklık ova (deniz seviyesinden 1000 m. yüksek) ye garptan dik meyilli bir kademe iner. Sultan hanından Aksaraya (deniz seviyesinden 1000 metre yüksek) kadar arazi tekrar düzlüktür, Diliviyum devrine ait topraklarla örtülüdür, şehre yakın yerlerde dereler bataklıktır. Keza Bor (Niğdenin cenup garbisinde) de büyük bir bataklık vardır. Bütün cenubi kısım ovalıktır, kumlarla ve diliviyum devrine ait tortu kayalarla kaplanmıştır. Ereğlinin garbindeki mühim Ak göl Toroslardan inen sularla beslenir. Fakat yaz gelince kuruyarak sazlarla örtülü bir bataklık haline gelir. Şimal garbi kısımda Emir dağın eteği boyunca bir depresyon (deniz seviyesinden yüksekliği 830 m.) uzanır, fakat bu depresyonda dereler ve göller seyrek; buna mukabil nisbeten iyi yetişen gür ve usareli otlar ve nebatlar Türkmenlerin sürülerine mükemmel bir gıda teşkil ederler. Platformun şimal garbi köşesi ekseriyetle dalgalıdır, kenarları vadilerle parçalanmış bir haldedir. Cenubu şarkiye, Zuvarık'a doğru (deniz seviyesinden 1080 metre yüksek) platform müteaddit teraseler teşkil eder, burası kısmen taş çölüdür. Zuvarık'ın şimal şarkisi buharlaşma neticesinde husule gelen bir tuz tabakasıyla örtülmüştür, Konya platformunda hiç bir veçhile umumî olmıyan bir hadise. Platformun şarkında mühim "tuzlu göller", gurubu bulunur. Bunlara tuz çanağı dense daha doğru olur. Büyük Tuz gölü (deniz seviyesinden 940 metre irtifanda) platformun bu kısmının en derin yerini işgal eder. Platformun şark kenarında şimal şimal garbiye, cenup cenubu şarkiye doğru uzanan gölün boyu 80 kilometre, eni 25 kilometredir. Tchihatscheff'in tarifine göre gölün dibi mıvımtırak bir kil tabakasıyla örtülü olup bunun üzerinde 2:5 metre kalınlığında bir tuz tabakası bulunmaktadır. (Sarre göre sahife 102, bu kalınlık ancak 15 santimetredir). Yağmur mevsiminde kil ve tuz tabakaları arasında sular birikir, o kadar ki tuz tabakası suyun üzerinde yüzmeğe başlar, fakat tuz tabakası deve kervanlarının üzerinden geçebilecekleri kadar mukavemetlidir. Bununla beraber tuzun su üzerinde yüzmesi keyfiyeti bir masalden ibarettir. Hamilton (II sa-

hife 238) ve Saar (S.102) de aynı ifade de bulunmuşlardır. Saar'e göre gölün suyu en çok bulunduğu aylar Mart ve Nisan aylarıdır. Birinci teşrinde sular o kadar çok azalır'ki gölün yalnız cenup mün-tahasında bir miktar su kalır. Hiç bir yerde gölün derinliği beli geçmez! Tuzluluk derecesi kurak zamanlarda binde 22.2 dir. Ka-bukdaki tuz yaz mevsiminde ehram şeklinde yığılır ve istihsalata başlanır. Elde edilen tuz develerle nakledilir. Tuz istihsalı devle-tin inhisarındadır. Küçük Murat gölü de aynı tabii evsaf ve şera-iti haizdir. Terkibinde magnezyum sulfat vardır. Bu, göle yer altındaki bir kaynak vasıtasile gelir.

Schaffer ve Frech Konya platformunu umumiyet itibarile bir inhi-tat sahası ad ve talakki ediyorlar. Bu telakki platfurmun etrafın-daki dağlara nisbetle alçak olması itibarile doğru olabilir. Fakat şurasını göz önünde tutmak lazımgelir ki Konya platformu esas itibarile Anadolunun diğer geniş neogen kütlelerinden daha çok alçak değildir. Neogen arazisi şüphesiz bidayette deniz seviyesine yakın bir yerde teressüb etmişken şimdi Konya ovasında takriben 1000 metre irtifağdadır. Demek ki mühim bir yükselmeye maruz kal-mıştır. Binaenaleyh Konya platformu piliösen devrinin sonunda ya-hut dördüncü zaman başlarında etrafındaki dağlara nezaran bir az yükselmiştir dense daha ilmi bir ifade de bulunulmuş olur.

I. TÜRK - ASYA RESİM MEKTEBİ

Şahabettin

Başka bir yerinde, oynayan kadın mevzulu bir resmi işlemek için Kasir oğlu ile Irak'lı Aziz oğlunun aralarında vuku bulmuş bir müsabakadan bahseder. Fatimî'lerin (1171) Mısır'da Ortodokslar tarafından bozgunlukları üzerine, orada bulunan Irak mektebi üs-tadları yeniden, Bağdad'a geldiler, ve mektebe dirilik verdiler. Bu ikinci devirde, Bağdadda kitap ressamlığı kuvvetli mahsuller verir. Birçok Yunan'ca meslek kitapları Arapça'ya çevriliyor ve içleri muhtelif resimlerle işleniyordu.

Hattâ, bu kitaplardan birinin 120 dınara resimlerinin yapıldığını burada söylemek, mezkûr zamanda ressamlığın ve ressamların gördükleri takdiri isbat eder. O zamanda en ziyade okunan hikâye kitapları ve harirî Bağdad mektebinin ikinci devrini aydınlatacak vesikalardır. Bu devir örneklerinde yalnız iki san'atkârın adı görü-lür. Fazlı oğlu Yahya, nebat ilâçları mevzularında kitapların re-simlerini işlediği gibi, Mahmut oğlu Yahya makamâtı harirî nus-haları için (1222) resimler yapmıştır. Bu iki eser Bağdad ressamlı-ğına dair ufak aydınlıklar verir.

Aynı mektebe mensup diğer bir eser, Martinin buluşları üzerine ortaya konmuştur. Bu eser (1193) yılında ölen Nureddin Mehmed'in hatırasını taşıyan yalnız harici süsleri havi bir kitap kabıdır. Bazı-ları, Bizansın bu devir ressamlığında tesir yaptığını söylerler. Hal-buki çok defalar bu iki sanat, birbirinden tefrik edilebilecek husu-siyetlere maliktir. Vakıa iptidai bazı Arap eserleri üzerinde bu tesirin pek görülmeyecek şekilde olduğunu söylemek daha doğru-dür. Mezkûr tezyinat örneklerinde. Raka çinilerinde bu tesiri daha fazla Türk tesiri altında zikretmek lâzımdır.

Kühnel'in verdiği misallerde insan gruplarında ressamlık nok-tasından büyük ayrılıklar farkedilmektedir. Umumiyet itibarile İslâm âbidelerinde tezyinat suları, tavan örtülerinde bulunan süs-ler, Uygur tekkelerinde çok defalar tatbik edilmiş olduğunu Glüch zikreder. Bu nevi tezyinatı XIII. asırda tamamilen Timuriler örnek-lerinde görmek kabildir. Bizans tesirinin İslâm devri ressamlığı üzerinde bulunması ancak (1400) yıllarına doğru başgösterir. Bu tesirin daha ziyade, Şam örneklerinin (1366) tarihli eserleri üzerin-dedir.

Fakat Suriye hudutları haricinde, İslâm ülkelerinde görülen ressamlık hayatında meselâ: Bağdad ve Kahire mektepleriyle Abbasîlerin tesiri altında teşekkül etmiş İran Selçukî mektebi, doğrudan doğruya Buda ve Mani işçiliği altında bir faaliyetin örnekleridir. Bilhassa, bu tesirin Selçukîler vasıtasıyla İran şehirlerinde genişlediği Diez'in tetkiklerinden anlaşılmaktadır. Muhtelif şehirlerde bulunan duvar resimlerinde Mani tesirinin pek kuvvetli olduğunu ayrıca kaydeder.

Bu devrin ilk ressamı İsfahanlı Cemal adında bir sanatkârdır. Tuğrul bey için (1184) yılında yazılmış bir şiir mecmuasında müteaddit resimleri işlemiştir. Selçukî ressamlık hayatına pek güzel örnekler olan bu eserlerden iki misal veriyorum. Mezkûr eserlerin asılları İstanbul'da Yıldız Kütüphanesi kitapları arasında bulunmaktadır. Onlardan ikisi, üç sıra üzerine tertip edilmiş muhtelif vaziyetlerde hayvan resimlerini tasvir etmektedir.

Yukarıda soldan ilk resim, bir şey bekler vaziyette bir arslanı göstermektedir. Yanında ağacın yanından bir kurt aslana doğru kulakları kalkık bakıyor. Sağ tarafında yine bir arslan geyiği parçalamakla meşgul oluyor. Bunun yanında yukarıda iki ayak üzerine kalkmış bir kurt bulunmaktadır.

İkinci sırada ağaç yeşillikleri arasında bir vahşi hayvan ve yanında sıçrayan bir tilki durmaktadır. Üçüncü sırada ortada arslan, bir deveyi parçalamak için dişliyor. Bunların yanında sağ tarafta yanlış yapıştırılmış bir süvari ve sol tarafta bir aslan ineğin üstüne atılmış boğuyor. İkinci resim dört sıra üstünerdir. Köşeli şekillerin uzunluğuna tesadüf eder bir vaziyette işlenmiştir.

İlk sırada kurt tarafından çekilmekte olan bir devenin iki şekilde vaziyetleri vardır. İkinci sırada otlamakta olan bir deve yanında kurt ve üzerlerinden uçan kuşları gösterdiği gibi, yanında bulunan iki kurt koklaşır haldedir. Altında muhtelif vaziyetlerde kurtlar ve arslanlar alta düşen resimler de bir kurtla bir tilkiyi göstermektedir.

Budacılıkta dört büyük kuvvetin şekilleri vardır. Aslan Budanın kendini temsil ederdi. İslâmiyetten evvel üzerlerinde büyük tesirler icra edilen Türkler Müslüman olduktan sonra da hayatlarında bu tesirler dulunuyordu. Bilhassa; Selçukîlerin örneklerinde aslan heykellerine ve resimlerine sevgi gösteriyorlardı. Türk'lerin Buda telâkkilerinden uzak kalmadıklarını pek güzel izah eder. Aynı zamanda, ressamlıkta olduğu gibi, mimarî örneklerde de büyük tesirleri bulunuyordu.

Bu tesirin İran Selçukî'lerinin daha X. asırda bıraktıkları eserler üzerinden takib etmek mümkündür. Melekşah (1072-1092) tarihinde Kasım oğlu Mehmed'in mevcut eseri ortada olmamakla beraber, muhtelif Selçukî eserlerinde yapılacak araştırmaların sonunu beklemek lâzımdır. Meselâ: Yakut (1219) yazıları bu mevzuda

Mervde duvarlara resimler işlendiğini anlatıyor. Fakat hiç birinde ressam Cemal'in eserinde olan tabiata yakınlık yoktur.

Türk'lerin muhtelif ülkelere vuku bulan hareketlerinde ve gerek oralarda kurdukları hükümet anlarında, aynı işçiliğin tesirini muhafaza etmişlerdir. Bunu açık etmek için Türk'lerin başka başka ülkelerde yaptıkları işleri, muhtelif sanat örneklerini gözden geçirmek kâfidir. Bu işçilik, yalnız resim işlerine inhisar etmiyordu. Belki sanatın diğer şubelerinden mimarlıkta, heykeltıraşlıkta ve hattâ çinicilikte ilk mektebin tesiri altında yürüyorlardı. Eski Türk yurdunda millî bir şekil alan bu işçilik Türklerin muhtelif adlar altında ortaya çıkışlarında, daima benliğini saklıyordu.

Selçukîlerin son zamanlarına kadar İran ve Anadolu mekteplerinde olduğu gibi XIII. asır yarılarında yüze çıkan Moğol mektebinde de esas oluyordu. Bu zamanda kitap ressamlığı Bağdad mektebine nihayet vermemekle beraber Şarkî Asya mektebi usulleri kendini belli eder. Resimlerde en ziyade şekil değişikliği ayrı bir hususiyet içinde bulunur. (1285) yılı içinde yapılmış örneklerde tamamen yenilik göze çarpar. Süslerde, renklerde ve umumiyet itibarile, anlatmada bir başkalığa tesadüf edilmektedir. Bu farkı (1300) yılları eserlerinden Taberî yazması ve Şehname ile ressamlıkta Moğollaştırma cereyanının güçlüğünü ölçmek kabil olabilir.

Manzara resimlerinde, ağaçlardan sonra gelen arka dağlar, daha fazla Hind dağı şekillerini hatırlatır. Ressamlıkta tesiri söyliyen bu örneklerde, garbî Anadoluya kadar, tesirlerini uzatan bir mektep gücü vardır. Vakıa, bu sıralarda bazı haberlerde Abdullah adında Bağdad'lı ressamın Moğol sarayında faaliyetinden bahsedilmektedir, fakat, bu haberlerin doğruluk kuvvetini tasdik edecek vesikalardan, henüz birşey bilmiyoruz. Esasen Mezopotamya örneklerinden Viyana (1234) ve Paris (1236) makamâtı harirî nushaları üzerinde tamamen Buda tesiri, hakim bir vaziyettedir.

Bu eserlerin her iki nushasında da, yapılmış resimlerde meselâ: insan suretlerinde, renklerde olan başkalık, herhalde mezkûr mektebin daha büyük mikyasta Buda işçiliğinde, uğraşıldığını açık eder. Bununla beraber, biraz evvel röylediğim ressam Abdullahın Moğol sarayında çalıştığı doğru olsa bile, bu sanatkârların İslâm tesirinden uzak bir Türk mektebi tarzının, Moğollarda yayılmasına âmil oldüğünü unutmamak lâzımdır.

Cengiz Han'ın (1220) zamanında ve Bağdad'ın (1259) de sonradan partak sanatı Helâgûnun torunu vaktında (1258-1265) uzun zaman devam etmiş olan sanatı hareketinden geri kalır. Şark ile garp arasındaki bağılılık bundan sonra, eski kuvvetini kaybeder. İran ve garp medeniyeti varlıkları, daima olarak birbirinden ayrı düşer ve sanatta yeni bir cereyana tâbi olur. Son Selçuk hükümdarı Sencer (1162) Betûrgân Çin usulünde çoktan, bir akademi tesis etmiş bulunuyor. Daha önceleri XII. yüz senelerinde Çinde büyük canlılık yapan Türkler bulunuyordu.

Yabancı medeniyet tesirlerinden İran, bu devrin Türk sanatı hareketlerinde gücünden düşer. En ziyade, Uygur işçiliğinin örnek olduğu görülür. Bu işçilik, Moğolların elinde yüksek bir mevkie çıkıyordu. Hattâ, Çinde bile Çinliler tarafından aynı işçiliğin yenisinden kıymet kazanması vardır. Bu tarihten başlayarak İrand'a XVII. ve XVIII. asırlara kadar, kuvvetli tesirle hayatta bulunur. XV. yüz yılları örneklerinden, caminin Yusuf ve Züleyhası doğrudan doğruya, Çin usulünde çalışan sanatkarlırlar tarafından resimleri işleniyordu.

İran resim sanatı, Moğol hükümdar devresile (1265-1349) İlhaniler vaktini bulur. Dinî tesirler altında kalan Bağdad mektebi, tekrar Çin tesirine bürünerek tabiiğe döner. Bu zamanda Bağdad mektebi, az çok Heleniler Bizans ve İran sanat işçiliklerinde, inkişafında devam eder gibi görünür, fakat hakikat, öyle değildir. (1000) senelerinde Bizans mektebinin üzerine tesir icra ettiğini Schulz (S. 93) fakat bu tesirin kuvvetini daha sonraki zamanların İslâm örneklerinde aramak lâzımdır. Bunun çini tezyinatı üzerinde Konya'dan başlayarak Raka, Sultanabat, Gazanhan (1295-1304) Selçukî mektebi işçiliği hususiyetindedir.

Selçukî sanatkarlarının gösterdiği muvaffakiyetleri, İran hesabına kaydetmek doğru değildir. Gerçi pek çok vesikaların ortadan kaybolması bu uğurda yapılacak iddiaları biraz kuvvetsiz bırakır. Lâkin, Çini tarzının XIII. asırda İran tesirinden uzaklaşmış Türk mevbudiyetini gösterir. Bilhassa, Moğolların parlak zamanlarında, gerek Memlûkların Mısır'daki mekteplerindeki görülen örnekler ilk nazarda bile İran tesirinden uzak kaldığını düşünmek lâzımdır. Bu tesir belki, İran üzerinden ve belki İranın da kabul ettiği bir işçiliği teşkil ediyordu. Meselâ bu tesiri Mimarî örneklerle izah etmek kabildir. Kubbe inşasına dair vesikalar arasında Sasaniler vasıtasıyla Türk mimarisinde tatbikata başlandığını kabul edenler vardır. Halbuki, çok eski zamanlarda, Türk Asya hayatında tuğladan inşa edilmiş pek çok Türk örnekleri bulunmaktadır. Burada Blochet'in (p. 13) sözlerini hatırlıyorum, Diyor ki, birçok memleketlerde İran sanatkarlarına tesadüf edilir. Aynı fikri, Ebûlgazi (p. 117-119) Semerkanddan 30,000 Örkünçten 100,000 aile Karakuruma kadar, Çinden, Sibiryadan Cengiz için ve büyük bir kısım da Anadolu'da yeni tesis olunan Selçukî hudutlarına, akıyordu. Konya'da yeni sanat mektepleri ve bu mekteplerin faaliyetleri dikkati çeker.

Karakurumda Türk payitahtının Timuçin ve halefleri tarafından İran ve Çin ustaları elile yeniden inşa ettirildiğini Cahon (P. 384) ve Polu (P. 172) yazar. Hatta ilhanilerden Selçukî mektep usullerini örnek olduğunu söyler. Venedikli, Alman, İngiliz, Fransız sanatkarlar bulunduğunu anlatır. Papanın elçisi Hind, Arap, İranlı ve Ermeni tüccarlarıyla Buda rahiplerinin Hind usullerinde çalıştıklarını söyler. Noğolların ilk zamanlarında Uygur mektebine göre faaliyete başlandığı gayei muhakkaktır. Horasan, Irakta Maveraünne-

hir, Hatayda Cengiz ve oğullarından Oktay Han (1246) Türklerden belli başlı söylediğim adamlar mevkide bulunuyorlar. İlk resim mekteplerinde Mani usulünde ve XIII. Asırdan itibaren, yeniden duvar resimlerinden örnekler işlendiğini ve Gazanhan zamanında bu sanatın yüksek dereceye iriştigi malumdur.

Bu zamanki sanat hayatında, Çin ressamalarının muvaffakiyetlerine, İran sanatkarlarının bir karşılık yapmadıklarını anlıyoruz. Kublây han Budacılık yanında, Lamacılığı kuruyordu. Bütün Helâk4ar din telâkkilerinden ziyade, sanatı bilhassa ressamlığı himaye ediyorlardı. Sonraki müslüman oldukları zamanlarda da kuru taassuptan uzak kalıyorlardı. Ergun ve Kazanhan (1295-1304) tarihlerini bulan sanat hayatında en büyük tesiri, Çin üzerinden kabul etmek zaruridir. Helmolt (P. 169) Çin tesirinin intişarında Tongur, Çatsi ili'nin âmil olduğunu kaydeder. Helâgû zamanında, Reşidüddin bir çok resimleri havi kitapların Çinden İrana gelmiş sanatkarlar tarafından işleniyordu diyor.

Moğol tarihlerinden birinde, bu tesir büyü ölçüde ortada duruyor. Oktay hanın Hataylı mimarlar ve ressamalar çalıştırıldığını Helâgû, Gazan han, Olcayto zamanında görüyoruz, Aynı zamanda, resamlara Uygur mektebinin haricinde bir işçilikte ve mevzuları ayrı etmek suretile Fatimiler zamanının mevzularında eserler işlenmesinin teklif edildiği vaki oluyordu. Bu vakitte İran sanatının İlhaniler garten Türklerle şarkta Çine doğru pek erken İslâm cereyanları yüzünden eski medeniyetini Fırakana, Kafkasya, Belih ve Gazne az çok birbirinden ayrı bulunuyordu. Bu ayrılığın kuvveti Ming, zamanına tesadüf eder.

Yalnız Türkler elindeki, bazı eserler bize bu devrin hususiyetleri hakkında az çok fikir vermeye selâhiyetli bulunuyor. Bu arada Helâgû'nun Murakadaki, kütüphanesinde çok zengin eserlerini göz önüne getirebiliriz. Kitaplardan çoğu Kimya, Yıldız mevzularındadır. Reşideddin yazmesında, Kâşan çinilerinin Çin tesiri altında bulunduğunu ve Gazanhan tarafından inşa edilen Tebrizde bir sarayda pek kıymetli kitaplar bulunuyordu. Bizansın bu zamanın sanatında, tesir yaptığı artık çok az ihtimal içindedir. Vakıa, Küçük han zamanında iki hiristiyan nazırın celbedildiği mevsuktur, fakat Moğol divanı Reşideddine göre, Oygur, Dacık, Argaun, Suriyeli Tatar ve hiristiyan nesturîlerden ibaretti. Bizanslılarla bazı münasebetlerin vukua geldiği bellidir. Meselâ: Bizans imparatoru Mihael Paleologos'un kızı Akabanın kadını idi. Belki Bizans sanatının çok az bir derece ile İran üzerinde tesir yaptığını düşünebiliriz.

İlhanilerin (1310) kadar Tebriz yazlık merkezi ve Muraka sonraları Bağdad kış geçirmek için Gazan ve Sultaniyeye kadar İlhanî hududu içerisinde sayılır. Olcaylo yahut Şif müslüman Mehmet Ali Hüdabende (1305-1316) en belli sanatkarları; muhtelif illerden sarayına çağırdı. Eakat çokları, Bağdad mektebi mensupları idi. İranlı Türk sanatkarlarının bu uğurda ayrı bir faaliyetleri vardır.

Buluşlarında eski işçiliği gözde tutmak suretile, Selçukî tezyinat ve insan resimleri, terkiplerden bir Moğol ve Çin örnekleri işlediler. Eserlerde, şekilleri daha çok gönlü ve göze iyi batacak bir tarzda işliyorlardı.

Bunu eski Asya sanatının yenilge doğru, ilk hareketi suretinde telâkkî etmek doğru olabilir. Mevzularda eskiden takip edilmiş şeylerle büyük bir ayrılık vardır. Bunun büyük bir cereyan yaparak Kafkasyada Buhara, Semerkant ve hatta Atabeyler sarayı Bağdadda ve diğer Türkmen beyleri hudutları dahilinde buluruz. (1264) Ytllarına doğru sanatkarlar şimalden bir kuvvet kesbeder. Selçukîlerin Konya'sında büyük hareket şeklinde bulunur. Vakia bu zamanlarda İran medeniyeti daha eskiliğe doğru bir vaziyette gözüktür. (1277) Sultan Baytar ve Akaba bir çok yerlileri, memleketten çıkmaya davet eder. Bu anda Konya'nın Bizans sanat tesiri altında faaliyetini düşünenler çok yanlış saygı yaparlar. Konya üzerinde, böyle bir tesirin varlığını bilmek isteyenler elimizdeki mimarî örneklerinden takibetmelidir. Bunu diğer küçük beylerin hudutları içerisinde takipte aynı neticeye varabiliriz.

Vakia, bazı sikalar üzerinde mevzuu benzeyişler hulunuyordu. Meselâ: Selçukî beylerinden İzzeddin ve Rükneddin ufak şeylere ehemmiyet vermiyordu. İzzeddin ileri hareketleriyle taassuba karşı koyuyordu. Meselâ Helâkûya gönderdiği bir çift ayakkabı altına kendi resmini işlettiğini Müller (P. 241) yazar. (1341 - 1410) Anadolu teşekkül etmiş Büyük Hasanın Bağdaddaki İlhanîler Üveys ve oğlu Ahmet yazı ve ressamlığı ileri götürmekte büyük gayretleri vardır. Azerbeycanda İlhanîlerin tezyinat ve resim usulleri, doğrudan doğruya Bağdad İlhanî mektebinin cereyanı altında faaliyet gösteriyor. Sultan Ebüssait (1317 - 1335) yeniden Sünnî hayatını İran ve Moğol mektebinin çok yüceldiğini bildirir. Bu cereyan, Mervden Ninvaya ve cenubî İrandan, şimalde Kafkasyaya kavuşuyordu. Şiir sanatı, yazı sanatı, resim sanatı pek kuvvetli bir yükselme içinde bulunuyordu. Tabii bu hal Moğollar hükûmetinin inkırazı üzerine, sanatkarlar da istemiyerek, memleket değiştirmek mecburiyetinde kalıyorlardı.

Timurlenk vakti (1336 - 1405) iki resim mektebile izah edilebilir. Şerefeddin (P. 410) bağı şimal sarayı içine (1407) Semerkandın şimalinde bir bahçe içerisinde. Moğol prensesi Pekipsi Sultan Mirza Miranın kızıdır. İranlı Şirazlı ve Tebrizli ressamı tarafından Mani mektebi işçiliğinde muhtelif duvar resimleri vücuda getirdiklerini öğretiyor. Kublây zamanında, Buda için yapılan büyük günlerin hatırası, Sankrit dilinde kitaplar ve içleri altın süslerle tezyin olunuyordu. Bu zamanda, siyasî noktadan Çine karşı büyük bir nefret, hattâ Çin üzerine yürümek için plânlar tertip olunuyordu. Böyle olmakla beraber, ressamlığa büyük bir rağbet ve hayli mensupları vardı. Meselâ: Kırıl ailesi ve büyük generaller Bağdad mektebi işçiliğine yakın bir tarzda, muhtelif eserler işliyorlardı.

İran Moğol resim tarzı, Azerbeycanda Medye ve Farstan XVI. asıra kadar, Türkmen Hanlığı devrinden Karakoyunlar zamanına kadar devam eder. Ak ve Karakoyunlar elinde Tebriz ve Gazvin şehirlerinde, İsfahan mektebi Cihanşah (1437-1468) koruyuculuğunda yücelir. Bilhassa, yine bu sanat koruyucusu tarafından, Tebrizde inşa ettirilen Mavi Cami ile Türk mimarisinin olgun bir meyvesini tadarız. Bilhassa XV. asrın sonlarında, Şahrüh (1405-1435) zamanında sırasıyla Herat, Merv, Horasan ve sonraları Kafkasya, Semerkand, Buharada teşekkül etmiş sanat mektepleri buluruz. Mekteplerin işçiliği, daha fazla Tatar-Çin birleşmesi şeklindedir, fakat eski usullerden Türkistan mektebine pek benziyordu.

Timurîlerle Türk tesirinin İran üzerine geçtiği, lisanda olduğu gibi, sanatta da kendini gösterir. (1450) Nasturî alfabesi üzerine Arap ve İran yazısı Türkler arasında mevki kazanmaya başlar. Bu zamanda Çin münasebeti yeniden tesis olunur ve sanat işçiliği tekrar yüze çıkar. Şahrühün İranlı bir ressamı elçi olarak (1420) Pekine gönderdiği vakidir. Oğlu Uluğ (1447-1449) Transaxa nein'den mtmarlar celbediyor ve ressamı da münecimliğe ait kitapların resimlerini işliyorlar. Bu mevcudiyeti Helâgû zamanında, Muraka şehrinin sanat mektebi faaliyetine benzetmek doğru olur.

Tebriz ve İsfahan İran Moğol mektepleri (1401) de Bahdad tahrip edilmiş bir halde idi. Yahut Şiraz merkez bulunuyordu, fakat pek emin olmadığı için sanatkarlar, yeni merkez olan Herata Timurun vefatından sonra gelmişlerdi.

Bu sanatın mevcudiyetini, Safevîler zamanının sanaf varlığından üstün tutmak lâzımdır. Pek çok Çin unsurları ve tezyinatı ressamlıkta kuvvetli eserlerde önlük oluyordu, Meselâ Şahrühün yüksek sanat istidadı olan prensi Baysungur (1433) de Heratta babasının bahçesinde öldü. Astar Abadda saraylardan birinde büyük bir kütüphanesi vardı. Bu zamanın bütün sanat hayatında, Muhtelif mekteplerin mensupları çalışıyorlardı.

Bilhassa, Haratta Timurun yeğeni Sultan Hüseyin Baykara (1469 - 1506) bir çok muhtelif şubelerin adamları, Türk varlığına iştirak etmişlerdir. Meselâ şarkî Türklerden Şabanilerde, Özbeklerde ve sonradan gelenlerden Cengiz han bilhassa, Mehmet Şabanî zamanında sarayda hattad Mir Ali Mecnun (1512) Fragan ve diğer şehirlerden Buhara, Semerkand Timurilerden Ebu Saif vasıtasile (1507) doğru Heratın işgali büsbütün çoşan sanat örneklerine rast-geliyoruz. Bilhassa, bunu (1597) tarihinde etrafa yaymış bir şekilde uzaklaşmaya başladığını görüyoruz, Bu şarkî İran mektebinin XVI. Asırda en fazla, kuru zamanını duyarız. Timurîler zamanındaki işçiliğe mukabil, ehemmiyet verilmedik faaliyet örnekleri görürüz.

Hindistanda, Türkistan mektebi meyve vermeğe başlar. Büyük başarıcısı hükümdarlardan Babir II. dir. Fraganlı Ömer Seniğin oğludur. Babir Kâbili (1505) ve Delhiyi (1526) da eline geçirdi. Çok

ince kalbi ve sanatı ve erlerini gözlüyorlardı. Meselâ: Hümayun, birinci defa olarak Türkistan ve İrandan sarayına sanatkarlar davet etti, onun zamanında, muhtelif mektelerin faaliyetlerini ölçmek kabildir. Bunları şarklı şimalli, garbli hind yahut Hind İranı diye farklara ayırmak lâzımdır. Bunlar arasında, sonraki devamlarda Avrupa tesirini taşıdığını unutmamak lâzımdır. Meselâ: Ekbername Hümayun, Ekber'i bir divanda oturur görüyoruz. (1570) Ekberin kütüphanesi, Ramajana Moğol tarzında işli kitapları havi idi. İranlı ressamın daha ziyade güzel yaşayış sürmeleri Safeviler (1497 - 1732) zamanına tesadüf eder. Meselâ: İsmail şah vaktinde (1502 - 1524) Horasan ve Herat zaptedildi. Eski Şark türesine göre yaşayışa düzen verdi. Şark mektebine mensup sanatkarların başında Behzad bulunuyor.

Bu zamanın sanat örneklerinde, işçilik itibarile Safeviler devrine doğru bir hareket vardı. Merkezi ilk defa Tebriz, sonra Gazvin sanat hayatı Şah Tahmasep (1524 - 1576) koruculuğu ile ikinci defa yüksek noktaya erişir. Ve Büyük Hasanın vaktinde XVII. asır başlangıcındanberi, yeni merkez İsfahanda sanat başka bir işçiliği taşır. Bilhassa, Hind ve Japon örneklerine benziyor. Ve Lak ressamlığı en sivri noktadan eserler veriyordu. İşte bu zamandan sonraki eserleri kuvvetli örnekler meyanında saymak doğru değildir. Eserlerde ahenk, renk ler; bir taraftan ipekli halılara, benziyordu. Erdebildeki Safevî kütüphanesi, Rus İran kavgasında büyük kargaşalığa karıştı. Pek değerli kitaplar fakat içlerinde yazısı itibarile çok azları ufak değerde idi.

Safeviler, saraylarında misafirlere karşı gösterilen sevgi ile Avrupa tesirinin köklenmesine yardım ediyor. Eski sanata karşı, kıymet vermeyicilik yalnız sarayda değil, sanatkarlara da aynı dereceyi muhafaza ediyordu. Ermeni tüccarları vasıtasıyla İranda, yağlı boya yayıldığı gibi, ilk defa da Colfada İtalyalı sanatkarlar, bir kilisenin duvar resimlerini işlediler. Ondandır, Abbas ve halefleri Romaya talebeler gönderiyor ve ecnebi ressamı, merkezde çalışıyorlardı. Abbas sarayında, Alman ve Hollandalı ressamlar, bulundukları bizce malûmdur.

Duvar ressamlığı, son Timurilerden Uzun Hasan zamanında büyük surette örnekler verdi. Şahın saray duvarlarında, büyük yapılmış pek çok tasvirler vardı. İlk defa, tarihî resim odası kırk direkli İsfahanda bulunuyordu. 10 m. den fazla genişliğinde duvar resimleri yapılmıştı. Ressamları: Muzaffer Ali yahut Hüseyin ve Ali Kulu han. Çok yazık ki, bunun bir kısmı XVII. asırda yandı. Bir muharebeyi tasvir ediyordu. Nadirşah ve Abbas I ile birlikte bulunuyordu. Ali Kulu han ve A. Sadık tarafından Buda işçiliğinde işlenmiştir.

SELÇUK DEVRİNE AIT VE ŞİMDİ YAŞAYAN BİR HALK HİKÂYESİ

(Hikâyede motifler tarihe ve bu gün yaşayan bazı eserlere uygundur. Araya karışan efsaneler karakteristiktir...)

YAZAN

Hulki Karagülle

Konyayı merkez yapan ilk Selçuk Sultanlarından biri ile sonradan Alâiyye olan () "Tayfur" larından (*) biri arasında Toroslar sırtındaki sınırın saptanması kararlaştır. İki tarafın hükümdarları muayyen günün sabahı erkenden ilk horuzu ötmesile merkezlerinden hareket edecekler, birleştikleri noktadan geçecek bir hat iki memleketin sınırını teşkil edecek.

Her iki merkezde hazırlıklar yapılır yürük atlar seçilir tayın olunan günün seherinde ilk horuz sesinin duyulması beklenir.

Fakat zeki Türk Hâkan daha önceden horozların biber üzüm macunile beslenmesini emreder. (Çünkü bu çeşit gıda ile beslenen horoz erken ötermiş) (1)

Selçuk Sultanına marş kumandanı verecek olan ayarlı horozu muttadan saatlerce önce ses vermiş.... Sultan kerametlidir onun işine karışılmaz, Samadani bir ilham alır, Seyahatte yaya olarak kendisini takip edebilen genç (atlete) kızı Eşe Sultanı vereceğini ilân eder.

Sarayın en eşkin atına atlar. Tatlı vade gönül veren genç bir çoban Hâkâna yoldaş olur. Eşe Sultanın aşkı ile daima atın kulağından ileri... Onüç saatlik ova bir hamlede atlanır. Arkasından dağlar, dağlar, dereler geçilir; dağlar yine dağlar aşılır. Herkesin Pirlevganda Evliya Çelebinin Pürlükent dediği kasabaya (Taşkente) ulaşılır.

Baştan başa gümrah çamlarla bezenmiş heybetli kayalar arasından gürül, gürül akan reçine kokulu pınarı (2) gören (halk

(*) — Hikâyenin aslında - Tekirdir -

dilinde kuvvetli ağaçlara denir, hikâyenin metninde de vardır.) yolcu pınardan Çatal testisini dolduran dağ güzeline :

— Bir su ver bacım! der.

Yeni kalaylanmış pırıl, pırıl; halkalı zencire bağlı tertemiz tası zincirinin halkasından çıkararak buz gibi sudan dolduran genç kadın yay gibi kollarile pınarı gölgeleyen çam dallarına uzanır, kopardığı bir kaç tel pürü (çam yaprağı) tasın içine atar ve yigit konuğa sunar. Koçyigit tasın içindeki pürleri görünce suyu döker. Boş tası genç güzele uzatır. Genç kadın tası tekrar doldurur ve:

— Yeğitim hava sıcak, terlisiniz, çam pürü suya rayıha verir, havayı değiştirir, Der ve tekrar doldurduğu tasa yine çam pürü atar ve konuğa sunar. Kana kana buz gibi sudan içen Hâkân:

İsmi bağışla bacım.

Der. Güzel kadın ciddi bir eda ile :

— İsmimi başkasına bağışladım sen kusurumu bana bağışla yigitim der.

Hâkân: Ben senin Dünya ve Ahret kardeşinim Tanrıya and veriyorum ismini bağışla.

Kadının ismini öğrenir öğrenmez genç kadını selâmlayarak ayrılır. Kırbaçladığı yağız Türkmen ile fırtına gibi maksadına koşar.

Küçük Torosların Harzadın denen (dağın ismi) dağları ve alan sarsaklar (kesif kayalıklı düzlemsi mahallin ismi) aşılır. Hâkân şimdi Alaylı denilen Torosun en yüksek yaylalarından bir düzlükte dir. (3) Atlılar, atlılarla karşılaştılar.

Tekfur şaşkın? selâmlaşılır eller sıkılır atlardan inerler.

Hâkân: Sınırları küçük dikelim dostum.

Tekfur: Olur Sultanım.

Hâkân genç çobana emreder. — Atımın torbasını toprakla doldur.

Tekfur: (içinden) Bir avuç topraktan sınır mı olur?

Hâkân: Merak etme dostum beğenirsiniz.

Çoban Hâkânın işaret ettiği yere torbayı boşaltır. Toprak bir anda mintarafillâh bir hüyükçük olur. (4)

“Bu yerin şimdi adı Alaylı ve hüyükün adıda (Beylerin toprak yığıldığı) Bu yer Alanyaya 70; Konya ya ise 160 kilometredir.”

Hâkânla Tekfur selâmlaşır ayrılırlar. Çoban Hâkânın peşinde Sultan vazifesini bitirmiş kendisini düşünebiliyor.

Peşini bırakmayan genç adam: kızına ve Hânedanına denk değil. Vadinden kurtulmaya savaşır at fırtına genç çoban rüzgâr. Öyle bir dönüş ki gidişten daha kasırgalı. Çok saat geçmeden Hâkân dağ güzeline sert ve güzel ellerinden kana kana su içtiği çamlarla gölgelenen büyük gür pınarın başında.

Ulu yolcu geçtikten sonra onun büyük bir konuk olduğunu anlayan halk onun döndüğünü görür ve selâmına koşar. Atından inen ve kayalar dibine serilen döşeğe oturan meçhul büyüğe, yemekler hazırlanır ikramlar edilir.

Büyük; kendisine, geçerken su veren, konuk severlik gösteren otuz yaşlarındaki levent güzelin hikâyesini anlatır ve ilâve eder.

— Kendisini Dünya, Ahret kardeş yaptım, borçluyum, onu görmeliyim der. (Geçen atlı büyük bir emirdir. Ona çeşmeden su veren ve onun Tanrı kardeşliğini kabul eden kadın.... Gelsin) diye dellallar çağırır. Böylece gelen kadın huzura girer.

Meçhul Büyük — “Tanrı kardeşim, sen beni memnun ettin. Elin-den içtiğim su Kevser şarabı imiş. Dile benden ne diler sen.

Dağlar güzeli: — Sağlığını dilerim yigitim benim ihtiyacım yok.

Meçhul emir: — Ben Rumun Sultanıyım (Orta ve garbi Anadolunun Sultanlarına ve Osman oğullarına Sultanurum derledi) Hepiniz benim evlâtlarımısınız dile benden ne diler sen....

Meçhul konunun Hâkân olduğunu anlayan kadın hemen ayağa kalkar ve kaidesine göre diz çökerek ferman Hâkânındır sağlığını dilerim der ellerini öper gibi eğilir.

Hâkân tekrar eder: Çekinmeden dile benden ne istersen.

Kadın: — Sıkıkanlıktan çehresine hücum eden kanın ve kadın hayasının bahsettiği müstesna ve masum bir güzellikle her şeyimiz yerindedir. Allah size ömür versin, Sağlığını Ulusa bağışlasın.....

Hâkân: — Bacım gururun Ulusumun şanıdır. Hâkânın buyruklarını kabul etmekte bir vazifedir. Dile benden ne diler sen.

Genç kadın: Biz içelin Pamuğunu eğirir iplik; dokur bez yaparız. Bu bezleri Konya pazarında satarız. Konyada bezimize damga vururlar bir top bezden tam üç akça bac alırlar. Ferman edin buyruk salın almasınlar.

Hâkân: Peki güzeliniz Farımasın, çamlarınız kurumasin, (5) bezlerin (6) damgalanmasın.

Kalabalık tezahürat yapar, hep bir ağızdan sağol.

Hâkân: — Pınar onarılsın (tamir edilsin) adıma anılsın. Büyük bir Cami yapılsın en zahidinin adı verilsin. (7)

Bütün bu muhaverelerde Sultanın fikri Konyadaki Eşe Sultan ve bir lâhza oturmayan genç çobanla meşgul. Hâkân saçları dizinde ağzından köpük saçan yağız Türkmenin sırtında, zahmasına dayanır Kahraman yağız dizlerinin son dermanile dağlar aşar, dereler geçerek atın durmadan, dört nala, habire koşabileceği ovaya girer. Ova Hâkânın aşık delikanlıyı geride bırakacağı tekümit...

Heyhat arslan Çoban Maşukundan biraz daha.... durma, koş diye emir almış gibi sık, sık kudreti yenileşen bir güçle at ile at başı...

Nihayet ihtiyar şehrin yeni minareleri, Alâaddin tepesini süsleyen Sultan Sarayı görünmeye başlar. Bu anlarda Sultanı korkunç bir ilham derhal durdurur.

Ansızın kılıncını yere atar. Ve çobana:

— Eğil kılıncımı al

Çoban — Kıyma bana şevketlim

Hâkân — Al kılıncımı

Çoban — Kıyma bana şevketli Hâkânım, kendine de kıyma

Hâkân — Kılıncımı al

Çoban — Gönlüm büyüktür. Başımı başına bağışla Sultanım

Hâkân — İrade ediyorum al kılıncımı

Çoban — İradene canım kurban.

der ve eğilmesi ile kahraman çobanın yorgun gözleri Allahına dönmüş ve ebediyyen sönmişti.

Hâkân; (kendi kendine) ne için bu günahı işledim. Çoban olmuşsa ne var Hudanın mahlûku değil mi? Hele Oğuz boyundan o da bizden-hem Türk ve hem Mümin değil mi? O ölürken - kendine de kıyama - dememiş miydi? Bunda Tanrının belki bir hikmeti varmıştır. Ya Eşenin gönlü nasıldı. O da, sevgili kızım da bunun için hayatını ortaya koymuşsa..... Allahım aldığım emanetin şerefi adına büyük günahı ben işledim senden mağfiret dilerim..... gibi vicdanî bir muhasebe içinde saraya yaklaşır.

Saray erkânı Hâkânı görünce istikbale koşarlar. Fakat hepsi ağlaşıyordu. Hâkâna yaklaşıncı onunda gözünün yaşını gördüler. şaşkın, şaşkın birbirlerine bakiştılar. Malûm olmuş, malûm olmuş deye fısıldaştılar. İçlerinden Müfti Sultana sokuldu. Hazin bir sesle:

— Şevketlim Tanrının hikmeti ve fermanı büyüktür. Allah sana ve Hânedanına ömürler versin. Yarım saat önce sevgili Eşe Sultanımız ansızın fenalaştı ve Allahın rahmetine kavuştu. Der ve sabrûta-hammül niyaz eder.

Saraya gelen sultanı harem kapısının arkasında Ana Sultan karşılar. Titrek kolları ile oğlunu sararak göz yaşları içinde arslanım, ferman büyük yerden... demincek Eşemizi ansızın kaybettik. Üç gündür o uyumadı, rüyalarında daima koş, koş, yetiş, bırakma... diye sayıkladı. Yemedi, içmedi derdini bir türlü anlıyamadık. Ruhunu Allahına vermezden önce işaret etti kulağına sokuldum. "Nineciğim ölüyorum, vasiyetimi iyi dinle, babamla bir çoban çocuğu gitmişti. Şimdi o da benim gibi can veriyor, Tanrıya and veriyorum. Babam beni de onun mezarına koysun,, dedi ve Tanrıya kavuştu.

Hâkân — Günah benim değildir. bizim gibi yaratılan insanları küçük gösteren, yalancı ve sahta bir gurura kaptıran şu tahtındır. Bahtımı bîhuzur eden tahtın ayağı kopsun. diye var kuvvetile koşar ve tekmelerle tahtını parçalar.

Ana Sultan — Oğlum Allaha isyan ediyorsun, orası Peygamber makamıdır, sabret takdiri Hudaya karşı gelme.

Hâkân — Peygamber tahta oturmadı anne, o kullara hürmet etti anne, vatani vatandaş birbirinden ayıran, ulus arasında zümreler yaratan, kimini Allah, kimini kul diye aldatan; tahta ve pıçavradan örülmüş bir tahtın kırılması Allaha isyan değil, ona ibadettir anne. Emrediyorum, Eşeyi çobanın mezarına koysunlar.

Eşenin cesedi çobanın cesedinin yanına götürülür ve kazılan

mezara iki cesedi de öperek içinin ızdırabı ve kuvvetli kollarile sararak bizzat indiren Hâkân eline aldığı bir avuç toprağı kazılan mezara atarken — Evdir Eşem yat, der.

Allahtan bu bir avuç topraktan bir anda şimdiki (Evdüreşe) hüyükü oluverir. (8)

İ Z A H

(1) — Bugün dahi Horoz meraklıları dövüş Horozlarına kara ve kızıl biberle birlikte dövülmüş üzümünden hap verirler.

(2) — Taşkenddeki Pınarın adı Sultan pınarıdır. Birkaç sene önce bu pınarın adını Ulus pınarı diye değiştirildi. Bu pınar iki saat garpteki -Batırca-mevkiinden batır Erenler kayası denilen katran ve çamlarla örtülü beşyüz metre irtifaında bir ehrama yakın olan -Erenlerin- dibinden kaynar. Bu pınarın bir çok türkûleri vardır.

Kadir Mevlâm batıca dan batırır

Batırırda Erenlere getirir

Kadın (*) kızlar bileğinde götürür

Beş kurnadan akar Sultan Pınarı

Bu türkûlerden biridit. Kadın güzel manasınadır.

(2) — İki beyin birleştiği yerin şimdiki adı alaylıdır. Bu isim; birleşen süvari alayı ile mi yoksa Selçuk Alâeddinlerle mi alâkadardır? Malûm değilse de herhalde bunların birile ilgili olması lâzımdır.

(4) — Buradaki hüyüküğün de şimdi adı beylerin toprak yığıdır ki bu isim çok vazıhtır ve bu nokta bugün dahi Antalya ile Konya'nın tam sıdırı üzerindedir.

(5) — Taşkendin pınarı Selçuk Sultanları tarafından güzel bir mimarî üslûbı ile yapılmıştır.

Taşkendin çamları budandır tıpkı bir kavak gibi derhal yine sürer. Bazı ziraatçiler alâkalanmış kozaklarından götürmüşlerdi. Herhale fasile içinde emsali olmıyan bir nevi olacaktır. Halk -Dualı Çamlar - der.

(6) — Bezleri damgalamazmış, Bu muafiyet daha yakınlar kadar devam ediyormuş.

(7) — Taşkendin büyük camisi - Uzun Şeyh isminde kendisine bir takım fevkalâdelikler atfolunan zatın ismile anılır. Tam Selçuk sitilinde inşa olunmuştur. Gayet zarif mimber ve tavanı vardır.

(8) — (Evdır - Fşe) hüyükü Konya'nın kenarındadır. Şimdi Beide köyü var. Halâ halk tarafından (Evdır-Eşe) denildiği halde Osmanlı devrinde - Abdürreşit - hüyükü ve köyü diye tahrif edilmiş maatteessüf şimdi de bu isimle çağrılıyor.

Anadolu'da Coğrafi Keşfiyat

(Vivien de Saint-Martin'in «Histoire des de' Couvertes géographique en Asie Mineure» isimli eserinden.)

Çeviren

Naci Fikret Baştağ

(Baştağları Bundan Evvelki Sayılardadır)

Seyyahlarımız, Palatia'dan kalkarak, biraz mesafede sahil üzerinde ve cenup istikametinde Branchides harabelerinin ve Apollon Dindyméen Spollan mabedinin bulunduğu mahalle geldiler. Chandler onları, vaktile Pickering'in tavsif ettiği halde buldu. Filhakika, ezmeni kadime müelliflerinin Posideion Akra yahut Neptune burunu dedikleri çıkıntının şimal ciheti üzerinde birkaç sütun hâlâ ayakta durmaktadır. Birkaç viran haneden mürekkep Urah ismindeki fakir köy oraya bir yarım saat mesafededir. Beyaz mermerden inşa edilmiş dairevi kadim bir dalga kıranın ankazı. Branchides çevirindeki Panormus limanının tam yerini göstermektedir.

Kadim mabedin bulunduğu mevkiin tavsifini ve tabiatın, insanın nazarı hayreti önünde o kadar muhteşem manzaralar küşad ettiği ve o kadar hatıralar canlandırdığı bu yerlerin manzarası karşısında duyduğa ihtisasat ve intibaatın tasvirini seyyaha bırakalım :

“Apollon mabedi Mülâttan 18 yahut 20 stad [1] mesafede bulunuyordu. Bu mabet, tatlı meyilli bir tepe üzerinde kâindir, ve uzaktan seçilir, çünkü yer, deniz cihetinden, düz ve arızasızdır. Bu mahallin bende husule getirdiği hazin hatırası hafızamdan o kadar çabuk ve o kadar kolayca silinmeyecektir. Tamamile mahfuz kalmış olan sütunlardan daha güzel hiçbir şey yoktur; bunların hepsi de tek mermer parçasından masnudurlar, ve o kadar yüksek ve o kadar asil ve ulvî bir vaziyettedirler ki, bu kadar mükemmel bir güzellik ve bu kadar mühib ve perukar bir ihtişam arzeden harabeler tasavvuru belki de gayri mümkündür. Akşam üzeri, çok

miktarda bir keçi sürüsü gördüm ki bunlar, boyunlarını asılı olan çanların seslerini aksettirerek, ağıllarına gidiyorlardı; bunlar harabelerin ortasına dağıldılar, ve, bu cesim taş yığınlarının arasında neşvünema buldukları yine hayret edilen ağaç ve çalıların üzerlerine tırmandılar, ve bunların taze yapraklarını kemali lezzetle yemekte bulunuyorlardı. Bütün bu hey'eti mecmua, gurup etmekte olan ve bu esnada, zengin olduğu kadar da lâtif ve hazan bir tenevvü teşkil eden ve uzaklara doğru pek kesif bir gölge salan güneşin şuaatı tenevvür etmekte idi. Biraz ötede, deniz düz ve şâsaapaş bir halde görünüyordu; dağlık bir sahil ve birçok kayalık adalarla çevrilmiş olan deniz, bütün bunlar levhayı hakikaten lâtif bir hale getiriyordu.”

O civardaki çobanlar, mâbedin harabelerine (Eski Hisar) ismini verirler; Türkler, azçok ehemmiyetli her harabeye bila tefrik bu ismi verirler; nitekim memleketlerinin tarihi kadiminin daha az cahli olmıyan Rum'larda bu gibi harabelere, aynı mânada olan Paléo - Casfro ismini verirler. Chandler'in, memlekette söylendiği 1673 deki seyyah Pickering'in haber verdiği Totan ismini eşitmediği anlaşılıyor.

Seyyahlar, Apollon mâbedinin enkaz ve bakayasını tetkik ve tersim etmek için iki gün sarfettikten sonra cenubu şarki istikamete yola çıktılar. İki buçuk saat sonra Posidium cenup sahili üzerinde derin bir kayaviye vardılar; bu kaya vaktile Sinus Bosilicus ismini taşıyordu. Bunu müteakib yol, mütekaddimin Grius dağı dedikleri yüksek dağın inhinaları arasına girdi, ki bunun arkasında, karalar içine sokulmuş lâtif bir kavın tam karşısında romantik bir mevkide bir köy buldular; bunun ismi Ghazikli'dir. Ertesi gün yol, dağın sarp ve yalçın yamaçları ile denizin teşkil ettiği lâtif kayalar arasında, (Asım Kal'ası) köyüne kadar yılankavi dolaşarak ilerilemekte devam etti, ki biz burasının kadim (Yasus = İassus şehrinin mevkiini işgal ettiğini bilmiyoruz. Yasus İassus, kıta aya pek yakın kayalık bir adacık üzerinde mebnî idi ki bugün bu ada küçük bir berzah ile kıta aya bitmiştir. Yasus'un mebnî bulunduğu kayanın şimal tarafı yalçın ve gayri kabili takarabdir. Tepe üzerine bir hisar inşa olunmuştur. Kayanın eteğinde bir meydan vardır ki vaktile gerek burası, gerek kayanın yamacı meskenler ile mestur idi, fakat bugün enkazından başka birşey arzetmezler. Orada şimdi halâ tiyatronun enkaz ve bekayası, kısmen toprağın ve çalılıkların altına gömülmüş olduğu halde görülür. Yasus'luların mezarları, kıta üzerinde, azim bir sahayı işgal eden bir sıra teşkil ediyordu. Chandler orada birçok kitabeler istinsah etmiştir.

Kadim İassus ve Bargylio şehirleri vaktile aynı kavın nihayetinde kâin idiler. Chandler orada bu iki şehirden ikincinin asarı uakiyesini beyhuda aramıştır. Ondan daha bahtiyar olan D'Anville kayın cenup cihetinde, bahri haritalarda Bargbili ismi aleinde gösterilen köyde mezkûr şehrin emaresini bulmuştu.

(1) -- Eski Yunanlılarda (600) kademden ibaret mesafe ölçüsü.

Chandler burada deniz kenarlarını bırakarak, altı saat daha şarkta bulunan ve mütekaddiminin Mylasa dedikleri ve doktor Pickéring ile Pococg'in daha evvelce ziyaret etmiş oldukları Melassoya, ve bugün "Eski Hisar", namı altında gösterilen kadim Stratonicea'ya müteveccihen hareket etti. Melasso'nun cenubu garbisinde, Meedéliah köyü yakınında seyyahın tesadüf ettiği harabeler, ona, Strabon'un Labranda = Labranda ismindeki karya köyü için gösterdiği mevkiie tevafuk eder gibi görünmüştür; fakat bu şehrin mevkii biraz daha şarkta Labrando ismile bulunmuştur.

Bu büyük cevelan bittikten ve doktor Chandler Kuşadasına = Scala-Nova avdet ettikten sonra mumailayh, şüphe ettiği bazı noktaları tenvir etmek, ve, zaman veya hadisatın natamam olarak bırakmağa icbar ettiği bazı müşahedelerini ikmal eylemek için, keşfiyat ve taharriyatta bulunmak üzere ikinci bir seyahata daha çıktı. İlk ziyaret ettiği yer, birisi Müslümanlarla, diğeri Rumlarla meşkün ve evvelkisi (Çanlı Türk), ikincisi (Gâvur Çanlı) isimlerini taşıyan bir çift köy olmuştur. Biz biliyoruz ki bu mevki, Ionia hey'eti mütehaddesinin müşterek mâbenin bulunduğu Panonium şehrinin bulunduğu yeri temsil ettiği çoktanberi işaret edilmişti. (Çanlı), (Kuşadası) nın üç saat cenubunda, Mykale dağının eteği ile deniz arasında sıkışmış olan sahilin yakınındadır. Bundan başka, burada asarı atikadan hiç bir eser görülmediği gibi seyyahımızda, vaktile Pichering'in orada okumuş olduğu kitabeye tesadüf etmiş görünmüyor. Chandler dağın sırtını aştı ve bir günlük bir yürüyüşten ve (Suköy) karyesini arkada bıraktıktan sonra (Gavur-Kelibes = Djiaouer-Kelibesek) köyüne vasıl oldu Kelibeş, Kuşadasından Palatyaya giden yol üzerinde, ve Priênè harabelerine uzak olmayan bir noktadadır. Chandler, Milet mevkiine yaptığı ilk seyahatında, çok şayanı dikkat olan bu harabeleri pek iyi görememişti; bu defa ise onları tersim ettirmek ve kitabelerin kopyelerini çıkarmak için birçok günler tahsis etti. Harabelerin işgal ettiği mahal, o civarda (Samsun Kalesi) namile tanıdıktı. Kâdim iç kalenin korkunç sarplığı, kendisini inşa edenlerin her adamda bulunamayan bir kuvvet ve cesarete malik olduklarını ifade ettiği zannolunan bu isimle tesmiyesine sebep olmuş olmalıdır.

Seyyahların bulundukları mahalden cenuba doğru, son derecede yüksek bir sıra dağların tepeleri görünür ki, bunların hemen daimî surette bulutlar içinde kaybolmuş olan zirveleri, hava pek açık ve berrak olduğunda semanın mai rengi üzerinde beyaz olarak irtisam ederler. Bu dağlar hattının her noktasından görülür. Doktor Chandler onları ziyaret etmek arzusunu duydu, ve Kelibeşli bir Rum ona kıvuzluk edeceğini vadelti. Yine o gün -15 Nisan 1765- Milet harabelerinin dört yahut beş fersah yukarısında, Osébacha ismindeki köyün yakınında Menderesin kenarlarına vasıl oldu. Burada nehrin suyu, mecrasının kenarlarına kadar yükselmekle beraber, geniş, seri ve çamurlu idi. Dağların ortasında yapılan meşakkatli bir yürüyüşten sonra seyyahlar, Ufa-Baffi köyüne vardılar ki büyük bir

gölün şarkî kenarındadır; buraların arzettiği bütün manazır, bu götüm vaktile bir deniz körfezi olduğunu göstermektedir. (Başı) de bir takım asarı atika bakayası vardır ki Chandler bunların kadim Myus şehrine ait olduklarını zannetmekte ise de İngiliz seyyahının âlim mütercemi - Barbié du bucage - Chandler'in eserine yaptığı haşiyelerde, bunların, Héraclée du Latmus şehrinin harabelerinden başk birşey olamayacağını isbat etmiştir. Seyyahlar Baffi görülünün cenup tarikile etrafını dolaştılar, ve böylece tekrar Palatyaya geldiler.

Chandler, memlekette, şayanı merak harabeleri ihtiva etmek suretile kendisine gösterilecek bir mahalli görmeksizin Karyayı aslâ terketmek istemiyordu. Pococke'in (Güzel Hisar) dan (Milâs) a olan seyahatında, uğramaksızın yakınından geçtiği bu mahal, (Karpöslü) ismini taşımaktadır. Burası (Baffi) nin 15 yahut 16 saat şarkında ve Milasın da takriben 12 saat şimalindedir, filhakikr Chandler orads, kayalar içine oyulmuş bir takım kabirler buldu ki bunlar azîm bir mesafe dahilinde yol kenarında uzanıyorlardı. Keza orada tahrip olunmuş Lahid = Sarcophage'ler ve bir tiyatro bakiyesi de var idi; fakat o mahallin kadim ismini gösteren hiçbir kitabe bulunmamıştır. Chandler, bir esasa istinat etmeksizin, orada Alabanda'yı gördüğünü zannediyor. Oradan sonra seyyahlar (Çınar) vadi-sine vardılar, nehrin öte tarafındaki (Güzel Hisar) a gitmek için Menderese kadar indiler. Chandler, kendisinden evvelki bütün seyyahlar gibi, (Güzel Hisar) a, kadim Magnésie du Méandre'in yerini işgal etmiş gibi bakmaktadır. Bizzat D'Anville'in de iştirak ettiği bu kadim hatayı, daha müahhar seyyahlar (*) tarafından, Magnesie nin hakikî mevkii bulunmadan evvel bile, mahir bir münakkit (1) daha evvelce meydana çıkarmıştı.

(Sonu var)

(*) - Arundell, Ponjoulat, William Hamilton, etc. (1) - Barbié du Boëgae.

Millî Kütüphanemize Mühim Zenginlik Veren bir Eser

TÜRKİYE MAARİF TARİHİ Cilt: 2

Yazan Osman Ergin: İstanbul Mektupcusu

C. ALİ İMER

Çok bilgili, Sayın Osman Ergin, yılmaz, usanmaz çalışmalarile iki ciltlik Türkiye Maarif tarihi, ni Türk millî kütüphanesine armağan edişi çok mühim bir hadise sayılsa yeridir ve sayılmalıdır da...

Mütetebbi ve bilgili müteveffa M. Cevdetin dediği gibi bizim bir çok tarihlerimiz henüz yazılmamışken ve Maarif vadisinde yazılanlar'da bir "kalem denemesi," açtığından bu eserin çıkışı cidden mühim bir hadise sayılması çok olduğunu efkârı umumiyemize karşı bildirmek pek çok doğru olur çünkü bu mühim eserin birinci cildindeki "Ön söz," çok ilişkili olarak okumak ve fihristini de iyi bir ilişikle gözden geçirmek iddiamızın doğru olduğunu okuyucular yerinde bulur sanıyorum. "Ön söz," baştan aşağıya kadar iki ciltteki bahisleri pek güzel, kısa bildirmektedir, Söz gelişi garplleşme, İskolastik tedris, garplileşme, Türkleşme, milliyetçilik bu bahisler üzerinde o kadar çok durmuş, incelemeler ve araştırmalar yapmıştır ki insan eserin sahifelerini çevirip okudukça hayretler içinde kalmakla beraber zenginliği karşısında sevinçten başlangıçta adamın yüreği dolup taşıyor. Bibliografya kısmına göz atınız mektepler, medreseler, saray mektepleri, şehzade mektebi, Enderun mektebi ve bunların teşkilâtı o kadar büyük emekle toplanmış ve sahifelere sıkıştırılmış ki okuyucu sıkılmıyarak ve seve seve okunur. Söz gelişi Enderun Musiki teşkilâtından bahseden "Meşk hane," için ve türlü bilgi adamlarımızın yazıları yorulma bilmeksizin zevkle okunacak yazılardır. Kıymetli âlimimiz askeri mekteplere geçiyor, bunlar için ilk önce acemi oğlanlar mektebi uzun haşiyeler, kıymetli satırlarla sahifelerce izah eder ve hem tatlı öz Türk kelimeleri...

Daha sonra cambazhaneyi anlatıyor ve Osmanlı devletinin kurulduğunun ikinci yüz yılının ortalarından başlayarak bir okul gibi idare olunduğunu, bilhassa sarayda "hassa cambazları," adıla

anıldıklarını başkanlar yarıdirektörleri olduğunu, bunların sarayda sünnet düğünlerinde, suru humayun denilen harp vesairenin kazanılışından sonra yapılan şenlikler ve eğlencelerde cambaz oyunları oynadıklarını, eski ve yeni bir çok eserlere muracaat eyliyerek anlatmakta ve bunların bu günkü beden terbiyesi usullerine ve mekteplerine benzer birer kurum olduğunu aşağı yukarı zamanın beden terbiyecileri demek olacaklarını tebarüz ettiriyor. Askerî sanat mekteplerini de anlatıyor ki bunlar, tophane, kılıçhane, tüfekhanedir. Bunların askerlik bakımından değerini açık bir anlatışla anlatıyor.

Sonra "memur mektepleri," başlığı altında "Babı Âli mektebi," sahifelerce, çok dikkate değer bilgiler veren çok sayın ve bilgin Osman Ergin Babı Âli mektebinden sonradan Babı fetva mektebi, Babı seraskeri mekteplerini de canlı, canlı cümlelerle bizlere güzel bilgiler veriyor. Halk mekteplerine geçen muharrir Sübyan mekteplerine geçiyor. Buralara beş, altı yaşında kız ve erkek çocuklarının okumaya başlatıldıklarını, bunların bugünkü ana ve ilk okullar demek olduğunu okutulan, derslerinin bir çok bilgi kaynaklarından toplandığını yazarak çok dikkate değer bilgileri önümüze saçıyor ve hele haşiyeler... Bunlar için tam 14 sahife yazı var ki o devre ait bilgilerle doludur.

Eski medreselerden bahseden sahifeler tam 99 sahife tutuyor. Buradan yetişenlerin muhtelif bilgilerinden tutturarak onlardan vücudlarıyla iftihar edilenlerin bulunduğunu bize inamlacak örneklerle anlatmakla beraber, zamanlar geçtikçe göze çarpan yeniliklere karşı alınan ilişkisizliklere geçiyor, istenilen yeniliklerin bir türlü "esaslandırılmadığını," da bildiriyorlar ve buna bedelde sabık darülfunun ulumu âliye, denilen şubesinin medrese programlarına nisbetle çok yüksek, çok faydalı bir hal aldığı ve fakat medreselerden yetişenlerden pek az talebenin bu dersleri takip edebildiğini, bununda medrese temellerinin çürüklüğü ile böyle olduğunu, oraların "ıslâhı," icabedeceğini başarma işlerinde aranılmasını bildirirken ikinci meşrutiyetten sonra başvuru bu düzeltmeyi, dinî işlerin müşküllerini halleden şeyhulislâmlığın bu işlerle haylice uğraştığını imtihan usulleri vesairenin ihdasından bahseylıyor. Bir program yapıldığından ve tali kısmı evvel, tali kısmı sanileri izahtan sonra kısmı Âli adındaki müessesese için de malûmat veriyorlar, hülâsa medreselerin lâğvine kadar yapılmak istenilenleri pek güzel canlandırmaktadır.

Sayın muharrir meslek ve ihtisas medreselerini dahi ele alıyorlar: gene evvelki asırlara sözü intikal ettirüp darülhadis, darülhendese, darülmesnevî, medresetül kuzzaa uzun uzadıya anlatmaktadır. Medresetülmevaiz, medresetüleime, ve hutbe ve medresetülirşat ve medresetülmühassisinileri de... İnce düşünceli bilginimiz gene medreselerden darülkurra, nakışhane, mektebi fûnun, nûcum'lardan da bahseylerken bilhassa mektebi fûnun nûcum için özlü ve uzun ve çok dikkatli malûmat gösteri-

yorlar. Hattat mektebinden'de bahseylerken onun kadrosundan, yazılan yazılar, muallimlerini bize tanıtıyor. Bu mektebin bir müddetler kapandıktan sonra gene hattat mektebi adıyla açılıp "Yeni Türk," harflerinin kabulü dolayısıyla lâğvolunup ve dört ay sonra "Şark tezyinî sanatlar mektebi," adıyla, güzel sanatlar akademisinin bir şubesi olarak açıldığını, bu mektebin sonraki hayatını diğer bir ciltte yazacağını bize bildiriyorlar.

Muharrir "ilim terbiye müesseseleri," bahsinde de mescit, camiler ve namazgâhlara ait malûmat veriyor ki bunun üzerinde de pek çok kıymetli izahlar görmekteyiz ki konak, selâmlık yerleri, okutma yeri, millet meclisi hakkında izahlar var. Saygı değer muharrir zaviyeler, tekkeler ve dergâhlardan da bahsederken bunların nasıl bir müessese olduğunu pek açık ve anlaşılması çok kolay bir yazıyla yazmışlar, halkı kendilerine ısındırmak için nasıl yollar tutup yürüdüklerini, hele dergâhlardan bahsederken mevlevîlerin şark musikisine yüksk, unutulmaz hizmetlerini ve bir musiki mektebi yaşayışı yaşattıklarını bildirirken İstanbul Konservatuvarının tekke musikisi fasıllarını notalarını alarak musikiye hizmeti ileri götürtüklerini de vicdanî bir duygu sevgile yazmıştır. Spor ve beden terbiyesini anlatırken eskiden yalnız pehlivanlık, ok atmak gibi hareketler olduğunu, bunlara kudsallık bile verildiğini misallerle, askerliğe de yarayışlığını, aşağı yukarı bugünün muhtelif spor oyunlarının idare edilişlerine benzediklerine işaretle çok esash bilgilere dayanan eserleri gözden geçirerek okuyucuları ve kemankeşleri anlatıyor. Tekyelerin fikir terbiyesine olan tesirlerini, halk edebiyatının öğrenilerek yurda yayılmasına karşı yapılan büyük yararlıkları yazıyor, belli başlı tekyelerin zengin kitap evleri olduğundan, bunların eski Türk kültürlerini bize mal etmeğe yaramış olduklarını, İstanbuldaki Yenikapı, Galata tekyeleriyle Konyadaki dergâhı Mevlâna kütüphanesini saymak yerinde olacağını, efkârı umumiye bildirirken medreselerin fıkıh yani hukukçu yetiştirmelerine karşı daha çok faudalar kazandırdıklarını ve tekyelilerin açık fikirliklerine karşı medreselerin dar düşüncelilik ve biraz da "tahakküm," lü tavırları dolayısıyla aralarında hep geçimsizlik görüle geldiğin kaydediyorlar ve bu münasebetle "Hazreti Muhammedin," güçleştirmeyiniz ve müjdeleyiniz, nefret ettirmeyiniz "dediklerine tekyelerin bu öğüde riayet ettiklerini, medreselilerin ehemmiyet vermediklerini işaret buyuruyor. Tekyeler bahsinde "Konuk yeri," denilen yerlerden de bahsederken Fatih zamanında Orta Asyadan gelen seyyahlar, hele hükümdarların saz çalmak, şiir okumakla kendilerini eğlendiren adamlara yerler tahsis edildiğini söylerken tekyelerin birer "tedavi," yeri bile olduklarını, şeyhlerin onlara telkinler yapmış olmak için nushalar yazdıklarını, bu gün telkinin müsbet ilimlerce kabul olunduğunu, bu hususta genç ve münevver doktorlarımızdan profesör doktor bay Süheylin bir yazısını ikinci cilde derceyiyor. Hastalıklardan kurtulmak için açılan yerlerden bahsolunuyor ve hele "Miskin," tekyelerinin böyle bir yer olduğu-

nu bildirirken bu tekyelerin yer sayılarını yazıyor. Bazı camilerin yanı başındaki misafirhanelerin varlığını yazarken tekyelerin de daha çok misafirhane olarak görüldüğünü ileri sürüyorlar.

Kütüphanelerden de bahsediyorken eski İstanbul kütüphaneleri ve son asırdakilerin zenginlik ve değerlerini vakıfnameleri için elde edilen bilgiler o kadar önemli derlenüp toplanmış ki bunlardan da bahseylemek, bu kısa yazılarla imkân haricindedir. Büyük emekler sarfedilerek yazılan dercedilen haşiyelerden parçalar almak ise gayri mümkün olduğunu buracıkta kaydeylerken bu eşsiz bilgiler karşısında parmak ısırarak kabil mi?..

Rasathaneler için de muhtasar ve müfit malûmat verilmiştir. Bu gün tarihe karışan "fetvahane," ler için kıymetli malûmat toplanmış ve müesseseye bağlı mecelle cemiyeti, orada çalışan yüksek şahsiyetlerden, çalışmalarından bize bilgiler armağan eden bilgin sayın Osman Ergin garp kültürüne vakıf ve sahip kimseler olduklarını tebarüz ettiriyor..

Huzur dersaneleri denilen Osmanlı hükümdarlarına vaiz suretinde kuran ve hadisleri anlatan yerler için de özlü bilgiler toplanmıştır. Yirminci asır müesseselerinden darülhikmetü'lislâmiyeden dahi bize malûmatı çok saygıya lâyık muharrir vermektedir. 1334 rumî tarihinde kurulan bu islâmî yuvada okutulan dersleri ve ders veren zatleri tanıtıyorlar, içinde bulunduğumuz yirminci yüz yılın yüksek bilgilerinin bu müessesede vazifeler aldıklarını'da bildiriyorlar ki biz bu zatlerden çoklarımızı, çok vukufu yazılmış yazıların ve eserleri ile saygı ile tanımakla mübahiyiz. İzmirli, İsmail Hkkılar, merhum Mehmet Akifler en ileride zikre değer simalardır...

En son olarak dahi bu günkü diyanet işleri ve müşavere heyetini bahis mevzuu eylerken şeyhülislâmlık, evkaf nazırlığını anlatıyor ki ittihat islâm cemiyeti, demiyeti Fühhaniye, cemiyeti ilmiyeyi islâ miye, cemiyeti Sofiye'i ittihadi, cemiyeti terbiyeyi islâmiye ve te âliî islâm cemiyeti gibi diyanet işleri ve müşavere heyetine tekaddüm edenleri dahi yukarıda didiğimiz gibi muhtasar ve müfit olarak anlatmaktadırlar.

Birinci cildin sonunda "mektep ve müesseseleri yapanlar ve idare edenler," başlığı altında bir "mevzu," a giriliyorsa da bu, bir buçuk sahifelik yer tutan mevzudan sonra ikinci cilde devam ediliyor ki ön bahis olarak "Nizamı Cedid," yakut doğuş ve kuruluş sene leri gözlere ilişiyor. Başlangıçta "İlk askerî mektepler," i görüyoruz. Yeniçelerin ortadan kaldırılışından sonra kurulan ordu kurumunun başında pek tabiidir ki Nizâmı Cedid gelir. Nizamı cedidin sonunda ne olduğunu burada deşeliyecek değiliz. Üçüncü Selimden sonra Asakirî ve mansûrei Muhammediye kurumunun kurulduğunu da biliyoruz, işte bu ordunun kuruluşu ile birçok yenilikler arasında Tıbbiye, harbiye ve müzika mektepleri açılıyor, mühendishanei bahriî hümayundan bahsolunur, burası da denizcilik ve gemicilik

okullarıdır ki Fransa ve İnhiltereden hocalar getirtildiği ve hülâsa fen kısmı askerliği ve bunların yanında da sivil mühendislerin okuyup, okutuldukları yazılmakla kalmıyor, okulun geçirdiği eskilik yenilikler, ilk ve sonraki okunanlar ve değişiklikler de uzun uza-
dıya bildiriliyor ve yedi büyük sahifelik bilgi vardır.

Birinci cildin sıra sahife numarasına “ek,” olarak basılan sahife-
ler arasında ikinci cildin 273 üncü sahifesinde de “mühendishaneî
berriî hümayun anlatılıyor ve askerlikteki fen kıtaları denilen sı-
nıfların subaylarının nasıl yetiştirildiği yazılırken birçok yerlerden
malûmat toplandığı görülmekle beraber çok gayretli merhum mu-
allim M. Cevdet’in defter, not defterlerinden istifade edildiği, haşi-
yeler de yazılıdır. Bu haşiyeler yedi buçuk büyük sahife üstünde
dahi hu mevzuu görüyoruz. 280 inci sahifede tıbhaneî âmire ve
cerrahhaneî mamure bahisleri yazılır ve aynen şu kelimeler kulla-
nılacak izahlara başlanıyor. “Garpleşme ve skolasitik tedris devri,”
“bırakılarak garp kültüründen istifade,” edildiği işaret olunup mühim
bir dönüm noktasına girildiği öğretiliyor. Şurası da tebarüz ettirili-
yor ki garp dillerinden okutma dolvyısıyla elde edilen yararlık
arasında gayri Türklük ve gayri müslimlik adını taşımakla ayrılan-
lanlar bu yabancı dillerden pek çok istifade etmiştir.

Türkler daha az faydalanmışlar demek istiyorlar ve on yedi bu-
çuk sahifede gayet derin bilgiler anlatılan bu bahiste değerli “ha-
şiye,” ler de vardır. 298 inci sahifede mektebi ulumu harbiyeye ge-
çiliyor, birinci cilt kısaca bahsedildiğine işaret olunarak 1831 tari-
hine kadar pek o kadar derli toplu bir harbiye mektebi olmadığı
kuvvetli bilgilerle dolu sayfeler ve onların altındaki ince ve kü-
çük yazılar olan “haşiyeler,” de dir ki 12 büyük sahife ile ayrıca iki
büyük sahifenin ince yazı ile haşiye vardır bunlardan parçalar alıp
bu satırlar arasına sıkıştırmağa kalkmak kısalta kısalta yazdığımız
yazılarımızın daşkınlığına ve dolayisile gazetelerimizin küçük sahi-
felerle çıkarıldığı bu zamanlarda derci zorlaşacak ve düşünülecek
bir iş olacaktır.

(Sonu gelelecek sayıda)

Cemiyette Sporun önem ve değeri

Safer Erkan

Cemiyet hayatının insanları bir araya toplaması hayat müca-
delesini kolaylaştırmak zorile olduğu bilmem ki inkâr edilir mi?
Bu kuruluşun faydalı neticeler vermesi, cemiyete, kendisini mey-
dana getiren fertler üzerinde, bir otorite hak ve salâhiyetini ver-
miş olması da ihtimal dışında değildir. Bundan dolayı da cemiyet,
fertlerini her isteğine uyan, koyduğu düzenlere tereddütsüz bağ-
lanan otomat bir tip olarak tanır. Ferdin ulu orta insiyaki hare-
ketini hoş görmez. Bu ideolojiye göre de, sosyal terbiye insiyak-
ların topluluk lehine değişmesinden başka bir şey değildir.

Burada insiyakların cemiyet hayatındaki rolünü düşünerek
biyolojik sınırlarına girmeye mecburuz. Esasen hayvan terbiyesi de
böyle bir tadile dayanır. Ehli hayvan zümresi bu maksada göre
yetiştirilir. Vahşet halinde Tavukla ehli Tavuk, vahşi Kedi ile ehli
Kedi hiçbir vakit aynı karakterde değildir. Hem morfoloji hem de
tavır ve hareket bakımından çok farklıdır. Ehli olanların mücadele
kabiliyetleri körelmiş, geldikleri soylardan daha âciz, hattâ insan
himayesi olmadan yaşamaları mümkün olmaz bir duruma düşmüş-
lerdir.

Aceba! Cemiyet, ferdi böyle mi yetiştirmek ister? Belki cemi-
yetlerin normal hayatı böyle bir bağlılıkla daha kolay düzenlene-
bilir. Veya dünya üzerinde cemiyet tek olsaydı, her türlü tehli-
keden uzak bulunsaydı, buna bir dereceye kadar toleransla baka-
bilirdik. Fakat bugünkü cemiyetlerin hayat şartları milliyet pren-
sipleri içinde yaşamak olduğuna göre karşılıklı cemiyetlerin bo-
guşması lâzımdır. Böyle bir hal tasavvurunda cemiyet doğuşumuz,
fertleri doğuşur. Fert doğuşmesini bilmezse cemiyetin manevî şah-
siyeti ve her şeyi mahvolmuş demektir. Öyle ise cemiyet içinde
insan ehli bir hayvan mahiyetinde değil yerinde rakibile boğuşa-
cak iktidarda terbiyesi görmesi lâzımdır. Yani düğüşgenlik tabii
sevkının körelmesi değil tersine olarak gelişmesi istenecektir. Bir
de cemiyetin normal hayatı içinde de fedakâr unsura ihtiyaç var-
dır. Deniz düşüp boğulmaya mahkûm bir kimseyi kurtaracak fedakâr
adam herhalde yüzmeyi bilendir. Bir yangında ilk yardımı
yapacak ta kuvveti yerinde koşmayı iyi bilir kimse olmalıdır.
Demek ki ister cemiyetlerin tehlikeye düştüğü, ister normal haya-

tında fedakârlık arandığı zaman mücadele ve becerikliğin sanatı kendini gösterir. İşte, bu mücadele san'atı, dolayısıyla fedakârlık sporun mevzuunu teşkil eder.

Gerçi spor hareketleri, oyun şeklinde görüldüğünden bazı ağır başlı mütefekkirlerin istihfafına uğramıştır, fakat, o oyunların altında saklı olan bu cemiyet ve milliyet müdafiliğinden doğan asalet düşünüldüğü zaman onu alelâde oyunlardan ayırt etmek bir borç olur. Zaten cemiyetin kurduğu esas prensiplere oyun maskesi altında intibaktan başka çare de yoktur. Zira cemiyette boğuşmak olamaz. Fakat boğuşmağa hazırlık vardır. Bir de haki-katı görmek istemeyen bazı insanlara sporu beğendirmek için onun karakterindnn fedakârlık yapmağa, yani spora mutad harici daha ciddi bir şekil vermeye de lüzum yoktur.

Bugünkü dünya hadiselerine de bakarak denilebilir ki ferdin mücadele ve fedakârlık istidatları körünen cemiyet ve milletler hayat mücadelesinde aslâ muvaffak olamazlar. Hayat yaşamağa kabiliyetli olanların alanı olduğunda da şüphe yoktur.

Türk milleti ve onun özel cemiyetin tarih boyunca süren muvaffakiyetleri zamanlarına uygun yapılan sporlara verilen emek-lerin mahsulüdür. Bugünkü mesut hayatımız içiude asrımızın ihtiyacına cevap veren teknik spora lâyık olduğu ehemmiyeti vermek ve onunla mücehhez olmak lâzımdır.

Bugünün spor eğlenceleriyle spor silâhına sarılan Türk gençleri yarının vatan müdafaa ve mücadelesinde hakikî silâhı yadırgamı-yacaklardır.

Asıl mesele, cemiyet ve devletin sarsılmaz varlığını teknik spor-lara verilecek değerle tartmaktır. Bu uğurda kurulmuş beden ter-biyesi ve spor teşkilatına sonsuz yardımı esirgememek Türk spo-runun ilerleme ve gelişmesine lüzumlu fedakârlıktan çekinme-mek icabeder.

Faaliyet arasında spora da yer ayırmış olan Halkevlerimizin bir amacı da spornn eğlence değil, devlet, millet ve cemiyetimiz hesabına ihmali caiz olmayan bir terbiye ve fedakârlık kültürü olduğunu muhitine aşılama, çevresine aldığı halkı spor hareket-leri içinde fazilet ve fedakârlığa seve seve koşturmaktır.

